

İbn Sînâ'nın *Kitâbu aqsâmi'l-ḥikme ve tafşîlibâ'sı*: Tahkik ve Tercüme

Öz: İslam felsefe geleneğinin en etkili ismi olarak kabul edilen İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037), felsefî/aklî bilimler tasnifine dair *Kitâbu aqsâmi'l-ḥikme ve tafşîlibâ'sı* (literatürde yaygın olarak bilinen ismiyle *Risâle fi aqsâmi'l-ulûmi'l-aqliyye'si*), onun bu alana dair kaleme aldığı bilinen “yegâne” müstakil eser olarak hem klasik hem de modern dönemde sadece İbn Sînâ'nın değil, genel olarak *felâsifenin* felsefe tasavvurunun ve bilimler tasnifinin tespit ve yorumlanmasında da doğrudan veya dolaylı olarak kendisine sıklıkla müracaat edilen bir eser olmuştur. İbn Sînâ tarafından ne zaman kaleme alındığını bilmediğimiz *Aqsâmü'l-ḥikme'nin* hem tasnif hem de muhteva itibarıyla içerdiği yenilikler, onun, eş-Şeyhu'r-reîs'in yetişkinlik döneminde kaleme alındığı ihtimalini güçlendirmektedir. Pek çok defa basılan ve iki tenkitli neşri bulunan *Aqsâmü'l-ḥikme'nin* bu çalışmada sunulan tenkitli neşri, İbn Sînâ'nın eserlerine dair görece erken tarihli mecmualar içinde yer alan iki nüshasına dayanmaktadır: (a) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi A[rapça] Y[azmalar], nr. 4755, vr. 83b-91b ve (b) Bursa İnebey Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, nr. 1194, vr. 152b-155b.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, bilimler tasnifi, felsefî/aklî bilimler, *Aqsâmü'l-ḥikme*, *Risâle fi aqsâmi'l-ulûmi'l-aqliyye*.

İbn Sînâ's *Kitâb aqsâm al-ḥikma wa tafşîlibâ*: Critical Edition and Turkish Translation

Abstract: Ibn Sînâ's (d. 428/1037) *Kitâb aqsâm al-ḥikma wa tafşîlibâ* (better known as *Risâla fi aqsâm al-'ulûm al-'aqliyya*), is his only independent work on the classification of the philosophical/intellectual sciences. It has been widely used by both classical and modern authors to establish the conception of philosophy and philosophical sciences of Ibn Sînâ in particular and even the *falâsifa* in general. Although there is no clue about the date of composition of this treatise, its innovative features both in form and in substance imply that he wrote it in his relatively mature period. This article presents a critical edition of the treatise based on the two copies of it that are contained in the following relatively early-dated collective manuscripts: (i) İstanbul University, Rare Books Library AY 4755, ff. 83b-91b, and (ii) Bursa İnebey Library, Hüseyin Çelebi 1194, ff. 152b-155b

Keywords: Ibn Sînâ, classification of sciences, philosophical/intellectual sciences, *Aqsâm al-ḥikma*, *Risâla fi aqsâm al-'ulûm al-'aqliyya*.

A. Giriş

İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) felsefî/aklî bilimlere dair *eş-Şifâ: el-Medhal*, *'Uyûnu'l-ḥikme*, *Dânişnâme-i 'Alâi* ve *el-Ḥikmetü'l-meşrikiyye*'de yaptığı, nispeten genel mahiyetteki tasnifler bir kenara bırakılırsa, onun bu konudaki yaklaşımını tespit etmek için müracaat edilen ilk kaynak, literatürde genellikle *Risâle fî aḫsâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* adıyla meşhur olmuş risâlesidir. Muhtemelen orijinalinde bir başlığa sahip olmayan bu risâle, İbn Sînâ'nın risâlenin yazılış gerekçesiyle ilgili giriş kısmındaki sözlerinden (*ḳad iltemeste minnâ en üşîra ilâ aḫsâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* = “Benden, aklî bilimlerin kısımlarına işaret etmemi istedin”) hareketle bu adla anılmış olmalıdır. Diğer yandan risâlenin, İbn Sînâ'nın eserlerine dair farklı hacimlerdeki bibliyografyalarda muhtelif adlarla anıldığı da ifade edilmelidir: *Maḳâle fî aḫsâmi'l-ḥikme*, *Teḳâsümü'l-ḥikme ve'l-'ulûm*, *Aḫsâmi'l-'ulûm* ve *Aḫsâmi'l-ḥikme*.¹

Dimitri Gutas, herhangi bir delil göstermeksizin, bu risâlenin, İbn Sînâ'nın kariyerinin görece erken dönemlerine ait olabileceğini belirtmektedir.² Elimizde bu risâlenin telif tarihine dair bir bilgi bulunmasa da İbn Sînâ'nın görece erken dönemde kaleme aldığı, ancak gerek klasik gerekse modern literatürde pek bilinmeyen bir başka felsefî bilimler tasnifi eseri daha bulunmaktadır. Başlığı olmayan, ancak giriş kısmından hareketle *Risâle fî cemâ'i aḫsâmi 'ulûmi'l-evâ'il* şeklinde isimlendirilebilecek olan bu risâleyi³ İbn Sînâ, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed es-Sehlî (ö. 418/1027-28) için kaleme aldığını belirtmektedir.

1 Risâlenin İbn Sînâ bibliyografyalarındaki farklı adlandırmaları için bk. Dimitri Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works* (Leiden & Boston: Brill, 2014), 416.

2 Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, 416.

3 Henüz neşredilmeyen bu risâlenin şimdilik bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Lizbon Academia das Ciencias, Arab. V.293'te (vr. 1b-6b) kayıtlı iken, diğeri Tahran'daki Kitâbhâne-i Meclis-i Sinâ, nr. 712'de (vr. 273a-277a) kayıtlıdır. Bu risâlenin de yer aldığı Lizbon'daki mecmuanın tanıtımı için bk. Adel Sidarus, “Un recueil de traités philosophiques et médicaux à Lisbonne”, *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* 6 (1990), 179-189. Risâlenin Tahran'daki nüshasına ilk defa dikkati çeken, *Aḫsâmi'l-ḥikme*'yi neşrettiği çalışmasında Muhsin Kedîver'dir; bk. “İbn Sînâ ve Tabakabendî-i Hikmet: Tahlîl, Tahkîk ve Tashîh-i Risâletü aḫsâmi'l-ḥikme”, *Câvidân-bîred (Sophia Perennis)* 1 (2009), 83-85. Kedîver'in çalışmasına ulaşmam konusundaki yardımlarından dolayı Mohammad Javad Esmacili'ye müteşekkirim. İbn Sînâ'nın şimdiye kadar meçhul kalmış bu risâlesinin neşri ve İngilizce tercümesini, Ruhr-Universität Bochum'dan Hans Hinrich Biesterfeldt ile birlikte yayına hazırlıyoruz.

Söz konusu Sehlî'nin adı İbn Sînâ'nın meşhur otobiyografisinde de geçmektedir. İbn Sînâ, Buhâra'dan ayrılmak zorunda kalıp Gürgeç'e gidişinden söz ederken Sehlî'yi, Hârizmşâh Ali b. Me'mûn'un (slt. 387-399/997-1009) felsefî bilimleri seven Gürgeç'teki veziri olarak tanıtmaktadır.⁴ Bu durumda söz konusu risâlenin, İbn Sînâ tarafından Gürgeç'te bulunduğu 389-402/999-1012 yılları arasında kaleme alındığını söylemek mümkün gözükmemektedir.⁵ *Risâle fi cemâ'i aqsâmi 'ulûmi'l-evâ'il*, giriş kısmında da belirtildiği üzere, felsefî bilimlere dair bir döküm görünümündedir ve amacı, Antik-Helenistik felsefî bilimleri (*ulûmu'l-evâ'il*), hiçbir şeyi dışarıda bırakmaksızın sıralamak ve her bilim dalıyla ilgili birincil literatürü kaydetmektir. Aşağıda tenkitli neşrine ve tercümesine yer verilecek olan *Kitâbu aqsâmi'l-ḥikme ve tafsîlihâ* (bundan sonra *Aqsâmü'l-ḥikme* şeklinde atıfta bulunulacaktır) ya da yaygın olarak bilinen adıyla *Risâle fi aqsâmi'l-'ulûmi'l-aqliyye*'de ise İbn Sînâ'nın hem tasnif hem de içerik açısından bir takım yeniliklere imza attığı hemen göze çarpmaktadır. Bunların başında, teorik felsefe kapsamındaki bilimler söz konusu olduğunda, İbn Sînâ'nın, temel bölüm (*asl*) ve alt bölüm (*fer'*) kategorileri çerçevesinde bilimler arasında hiyerarşik bir ilişki tesis etmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra İbn Sînâ, *Aqsâmü'l-ḥikme*'de metafiziğin (*el-ilmü'l-ilâhî*) alanını hem temel bölümler hem de alt bölümler açısından genişletip derinleştirmiştir⁶ ki, onun bu yeni metafizik tasavvurunu, pekâlâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât*'ın özlü bir içindikiler listesi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan pratik felsefe bağlamında siyasetin iki alt dala ayrılışı yönündeki imaları ile peygamberlik ve dini, siyaset kapsamında ele alma teşebbüsü de bilhassa vurgulanmalıdır.⁷ Son olarak metafiziğin alt dalı olarak incelediği

- 4 William E. Gohlman, *The Life of Ibn Sina: A Critical Edition and Annotated Translation* (Albany, New York: State University of New York Press, 1974), 40-41.
- 5 Kedîver bu tarih aralığını hicrî 392-412 olarak vermektedir. Ben burada Gutas'ın verdiği kronolojiyi esas aldım; bk. Dimitri Gutas, *İbn Sînâ'nın Mirası*, ed. ve çev. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 7.
- 6 Metafiziğin kapsamının İbn Sînâ tarafından genişletilmesine Dimitri Gutas ve Ömer Mahir Alper tarafından dikkat çekilmiştir; bk. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, 270-288; Ömer Mahir Alper, "İslam Felsefe Geleneğinde Metafiziğin Konusu Sorunu: Özgünlük Açısından Bir İnceleme", *İslam Felsefesinin Özgünlüğü*, ed. Mehmet Vural (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 70-74.
- 7 İbn Sînâ'nın siyaseti iki alt dala ayırıp bunlardan birini peygamberlik ve dinle ilişkilendirmesi, onun, karşımıza *el-Hikmetü'l-meşrikiyye*'de pratik bilimlerin dördüncü kısmı şeklinde çıkacak olan "yasa koyucu disiplin" ya da "peygamberin yasa koyuculuğu"na giden sürecin ilk işareti olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin ayrıntılı tahlili için bk. M. Cüneyt Kaya, "Peygamber'in Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2009), 70-82.

“dönüş yeri bilimi”ni (*ilmü’l-me’âd*) ele alırken, ölüm sonrasında mükâfat ya da cezanın cismanî mi, ruhanî mi olacağı tartışması açısından akıl ile vahiy/din ilişkisine dair ortaya koyduğu uzlaşmacı tavır ve risâlenin sonundaki bu tutumu teyit eden ifadeleri de *Aksâmü’l-ḥikme*’nin dikkat çekici yönleri arasına kaydedilmelidir. Başka hususların ilave edilmesiyle daha da uzatılması mümkün gözükken bu “farklılıklar/yenilikler” listesi, bu hâliyle bile *Aksâmü’l-ḥikme*’nin İbn Sînâ’nın görece yetişkin dönemine ait bir eser olduğunu ileri sürmeye imkân tanımaktadır.

***

Pek çok defa basılan *Aksâmü’l-ḥikme*’nin iki tenkitli neşri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Halide Yenen tarafından İstanbul kütüphanelerindeki dört nüsha (Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1605; Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 389; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2435; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 647) esas alınarak yapılmıştır. Yenen, tenkitli neşrin öncesinde, risâledeki felsefî/aklî bilimler tasnifini İbn Sînâ’nın diğer eserlerindeki tasniflerle karşılaştırmakta, risâle hakkında yapılan çalışmalara dair bilgi vermektedir.⁸ Risâlenin diğer neşri ise Muhsin Kedîver tarafından üçü İstanbul (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, A[rapça] Y[azmalar], nr. 4754 ve 4755; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4852), biri Tahran’da (Kitâbhâne-i Melik, nr. 4651) bulunan dört nüsha kullanılarak yapılmıştır. Kedîver, risâlenin gerek İbn Sînâ’nın diğer eserleriyle, gerek İbn Sînâ öncesi gerekse İbn Sînâ sonrası filozofların felsefî bilimler tasnifleriyle ilişkisini ayrıntılı bir şekilde incelemekte; risâlenin nüshaları, yayın ve tercümelemleri hakkında da kapsamlı bilgi vermektedir.⁹

- 8 Halide Yenen, “İbn Sînâda İlimler Tasnifi ve *Risâle fi Aksâm el-Hikme*”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 14 (2008), 59-95. Yenen’in bu çalışması, 2001 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamladığı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Yenen yüksek lisans tezinde aynı zamanda risâlenin tercümesine de yer vermiştir. Risâlenin iki Türkçe tercümesi daha bulunmaktadır: “Aklî Bilimlerin Bölümleri”, çev. Ahmet Kamil Cihan, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 207-217; Hasan Akkanat, “İbn Sînâ’nın Aklî Bilimlerinin Bölümleri Adlı Risalesinin Çevirisi ve İncelemesi”, *Dinî Araştırmalar* 31 (2008), 195-234.
- 9 Muhsin Kedîver, “İbn Sînâ ve Tabakabendî-i Hikmet”, 35-137 (tenkitli neşir: s. 106-116). Risâlenin nüshaları, neşirleri ve risâle hakkında yapılan çalışmalara dair ayrıca bk. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, 416; Jules Janssens, *An Annotated Bibliography on Ibn Sînâ: Second Supplement (1995-2009)* (Tempe, Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2017), 86-88.

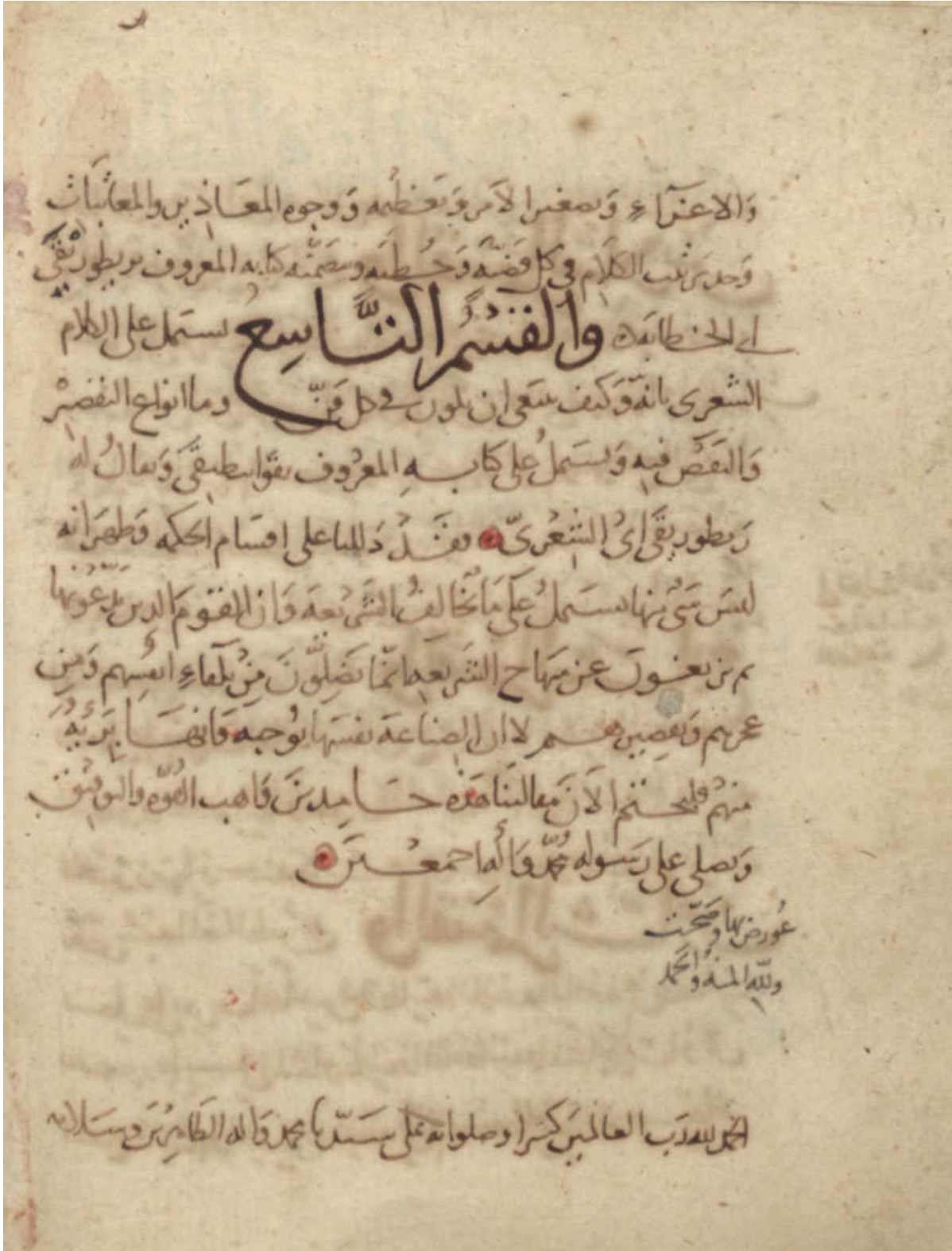
Bu çalışmada yer verilen tenkitli neşir ise risâlenin iki nüshası dikkate alınarak hazırlanmıştır: (a) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi A[rapça] Y[azmalar], nr. 4755, vr. 83b-91b ve (b) Bursa İnebey Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, nr. 1194, vr. 152b-155b. Her iki nüshanın da sonlarında tarih içeren bir ferâğ kaydı bulunmamasına rağmen içinde yer aldıkları mecmualar, İbn Sînâ'nın eserlerinin oldukça erken döneme ait nüshalarını içerdiği için çok kıymetlidir. AY 4755'teki bazı eserler İbn Sînâ veya talebesi Behmenyâr b. Merzûbân'ın (ö. 458/1066) kendi nüshalarından ya doğrudan ya da aracı bir nüsha vasıtasıyla istinsâh edilmiş ve asıl nüsha ile mukabele edilmiştir. Mecmuada yer alan iki eserin ferâğ kaydından (vr. 266b ve 277a) bu risâlelerin 588 Ramazan (1192 Eylül) başında istinsâh edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Hüseyin Çelebi 1194 ise içerdiği bazı risâlelerin ferâğ kaydından hareketle 675 yılına (Ekim 1276-Mayıs 1277) tarihlendirilmektedir.¹¹

AY 4755 Kedîver tarafından hazırlanan tenkitli neşirde kullanılmış olsa da Kedîver'in takip ettiği usul, dört nüshadan "yeni" bir nüsha inşa etmesine yol açmış ve bu sebeple söz konusu neşirde AY 4755'in kendine has özellikleri belirsiz hâle gelmiştir. Öte yandan *Aḫsâmi'l-ḥikme*'nin tenkitli ve tenkitsiz neşirlerinde Hüseyin Çelebi 1194'ten şimdiye kadar hiç istifade edilmemiştir. *Aḫsâmi'l-ḥikme*'nin aşağıdaki neşirinde, belirgin bir eksiklik ve yanlışlık söz konusu olmadıkça daha eski tarihli olan AY 4755 esas alınmış ve Hüseyin Çelebi 1194'teki farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir. Farklılıklar gösterilirken AY 4755'e (İ), Hüseyin Çelebi 1194'e (ب) ile işaret edilmiş; fazlalıklara (+), eksikliklere (-) ile atıfta bulunulmuştur. Hem metnin takibini hem de Türkçe tercümesiyle mukayesesini kolaylaştırmak için metin paragraflara ayrılarak numaralandırılmıştır. Neşir boyunca metne yönelik tarafımızdan yapılan ilaveler < > içinde gösterilmiştir.

10 AY 4755'in ayrıntılı tavsifi için bk. David C. Reisman, "Avicenna at the ARCE", *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies* IX (2001), 160-162; a.mlf., *The Making of the Avicennan Tradition: The Transmission, Content, and Structure of Ibn Sînâ's al-Mubâḥaṭât (The Discussions)* (Leiden & Boston: Brill, 2002), 45-50; M. Cüneyt Kaya, "Şukûk alâ Uyûn: Uyûnu'l-mesâil'in Fârâbî'ye Aidiyeti Üzerine", *İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (2012), 63-64.

11 Jean R. (Yahya) Michot, "Un important recueil avicennien du VIIe/XIIIe s.: la *majmû'a* Hüseyin Çelebi 1194 de Brousse", *Bulletin de Philosophie Médiévale* 33 (1991), 121-129.

٢٨

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله عليهم الصواب ومنقح الألفاظ وهو الحق العقل
 والمنكفل بالعدل وصلوة على رسوله محمد وآله وبعد فقد التفت مني ابن البشر إلى
 انقسام العلوم الخمسة العقلية استناداً بجمع إلى الأجزاء الكمال وإلى اليأس والأعمال وإلى
 المحققين القريب وإلى التوسل التي تمت فصادرت إلى مساعفتي وزلت عند افتراضك
 ولم اتعد شرطك ولم اتجاوز مقالك فاستغثت من حسن المتأملين من الهداية
 والمتوكلين عليه الرعايه وهو ولي التوفيق في ما هسه الحكمة الحكمة صناعة نظرية
 بسفيديتها الإنسان بحصيل ما عليه الوجود ككله في نفسه وما عليه الواجب مما
 ينبغي ان تكتسبه تعلمه ليشرق بذلك بعينه ويستكمل ويصير عالماً معقلاً بمصاف
 للعالم الموجود ويستفاد للسعادة العنصرية الأخرى وذلك بحسب الطاقة الإنسانية
 وانقسام الحكمة بعينها إلى قسم نظري محض وإلى قسم عملي والقسم النظري هو الذي
 الغايه منه حصول الاعتقاد العقلي بحال الموجودات التي لا تتعلق وجودها بفعل
 الإنسان ويكون المقصود منها حصول راي فقط مثل علم التوحيد وعلم الهيئة
 والعلم الهلالي هو الذي ليس الغايه منه حصول الاعتقاد العقلي بالموجودات فقط
 وإنما يكون المقصود منه حصول راي في امر يحصل بكنسب الإنسان ليكتسب ما هو
 الخرسه ولا يكون المقصود حصول راي فقط بل حصول راي لاجل عمل فغايه
 النظرية هو الحق وغايه العملي هو الخير **انقسام** الحكمة النظرية انقسام الحكمة
 النظرية بله العلم الأسفل ويسمى العلم الطبيعي والعلم الأوسط ويسمى العلم الرياضي
 والعلم الأعلى ويسمى العلم الألهي وإنما كانت انقسام هذه لأن الأمور التي تبحث
 عنها لا تخلو إما ان تكون أموراً وجودها وجودها متعلقان بالمادة الحسية
 والخبرية مثل اجرام الفلك والعناصر الأربعة وما يتكون منها وما توجد من الأحوال
 خاصتها مثل الخبرية والسكون والغير والاستحسان والكون والفساد والشو
 والبي والفقير والكيفيات التي عنها تصدر هذه الأحوال وسائر ما يشبهه فهذا
 قسم **واما** ان تكون أموراً وجودها متعلق بالمادة والخبرية وجودها غير
 متعلقه كما مثل الترتيب والعدد والكمية والمجردة وخواصه
 فأنك تعلم الكره من غير ان تحتاج في فهمها إلى ان تفهم انها من خشب أو ذهب
 أو حديد ولا تفهم الإنسان الا يحتاج في فهمه والعرف ان صورته في طم وعظم وكذلك
 تفهم الفعس من غير حاجه إلى فهم السبي الذي منه الفعس ولا تفهم العطينة الا حاجه

الغائي المفردة بالاجاب والتسل حتى يصير فضنه وحيل يلزمه ان يكون صادقا
او كاذبا ويستعمل عليه كتاب ارسطوطاليس المعروف ببارباريسيناس في الفقه
والعسم الرابع عشر منه تركب العضايا حتى يتالف منها دليل لغد علم المختول
وهو القناس ويستعمل عليه كتاب ارسطوطاليس المعروف بانولوطفقا اى التحليل
بالفلس والعسم الخامس يعرف سراط القناس بالفقه وقضائاه التي هي معدتها
حتى يكون ما ثبت به يقين اسكل وهو القناس البرهاني ويستعمل عليه كتاب المعروف
بانولوطفقا الثالثه وما فود فطيفي اى البرهاني والعسم السادس يستعمل على يعرف
القنسات النافعه في مخاطبات من اعصر نهمه اذ علمه تنس البرهان في كل سى
والذي لا يزمها في المحاورات التي يراد منها الزام حمي او تحزيم الزام والمواضع
التي كتمت منها الحجج النافعه في الحدل ووصان المحب والتل وضمته كتابه
المعروف بطونفا اى المواضع وقد رسم ايضا لفطفي اى الحدل ونا حمله لرب
فنه القنسات الانواعه في الامور العلميه الكليه والعسم السابع يستعمل على
يعرف المعالطات التي تقع في الحجج والدلائل وانجا التهور والزله فيها وعددها
اسرها كهي والنسبه على وجوه التحزيم منها وضمته كتاب الموسوم بسوسطيقا
اى بقص شبه المعالطيه والعسم الثامن يستعمل على يعرف المعالطيه الحظائره
البلاغته النافعه في مخاطبه الجمهور على سبل المشاورات والمخاضات والمشاخر
ادنى المدح والذم والحيل ان فنه في الاستقطاب والاستماله والاعترا ووصف الامر
ويعظمه ووجوه المعاذير والمعاتات ووجوه ترسب الكلام في كل قصه وخطبه
وضمته كتابه المعروف بربطو ريفي اى الخطبه والعسم التاسع يستعمل
على الكلام الشعري انه كيف ينبغي ان يكون في كل فن وما انواع العصور
فيه ويستعمل عليه كتابه لغوا ينطفي وسمى دنا لطنفي اى السعري وقد دلنا
على اسام الحكمه وظهر انه ليس سى منها يستعمل على ما يخالف الشرعيه وان
العوم اللات يدعونها كم ينطقون عن مناهج الشرعيه انما يضلون من تلف
العنهم ومن عجزهم وبقصرهم لان الصاعه بعنهم نوحه بانها لركبه منهم
فكذلكم الان مقالنا هذه صامدين واهب العقل والتوس ومضلل على
رسوله محمد واله الطاهرين والحمد لله رب العالمين

B. Tahkikli Metin Neşri

[٨٣ ظ]

كتاب أقسام الحكمة وتفصيلها له^١

[١] قال الشيخ الرئيس رحمه الله تعالى^٢: الحمد لله ملهم الصواب ومنور الألباب وواهب العقل والمتكفل بالعدل، وصلواته^٣ على رسوله محمد وآله. أمّا بعد، فقد التمسنا مني أن أشير إلى أقسام العلوم^٤ العقلية إشارةً تجمع إلى الإيجاز الكمال وإلى البيان الإجمال وإلى التحقيق التقريب وإلى التبويب الترتيب، فبادرت إلى مساعدتك ونزلت عند اقتراحك، ولم أتعدّ شرطك ولا جاوزت مثالك^٥. واستعنت بمن ضمّن^٦ للمجاهدين فيه الهداية وضمّن على نفسه^٧ الرعاية. وهو وليّ التوفيق.

[٢] في مائة^٨ الحكمة: الحكمة صناعة نظرية يستفيد منها الإنسان تحصيل ما عليه الوجود كله في نفسه، وما عليه الواجب ممّا ينبغي أن يكتسبه بعمله^٩، لتتشرّف^{١٠} بذلك نفسه وتستكمل وتصير عالمًا معقولًا مضاهيًا للعالم الموجود وتستعدّ للسعادة القصوى الآخرة^{١١}. وذلك بحسب الطاقة الإنسانية.

- ١ - كتاب أقسام الحكمة وتفصيلها له، + بسم الله الرحمن الرحيم.
- ٢ - قال الشيخ ... تعالى.
- ٣ - صلواته.
- ٤ «أما بعد» ب: وبعد.
- ٥ ب: + الحقيقية.
- ٦ «ولا جاوزت مثالك» ب: ولم أتجاوز مقالك.
- ٧ «واستعنت بمن ضمّن» ب: فاستعنت لمن حسن.
- ٨ «وضمّن على نفسه» ب: وللمتوكلين عليه؛ «نفسه» أ: «خلقه» في الهامش.
- ٩ ب: ماهية.
- ١٠ ب: بعلمه.
- ١١ ب: ليشرّف.
- ١٢ ب: الأخيرة.

[٣] في أقسام الحكمة: الحكمة تنقسم إلى قسم نظري مجرد وإلى قسم عملي. والقسم النظري هو الذي الغاية فيه حصول الاعتقاد اليقيني^{١٣} بحال الموجودات^{١٤} / التي لا يتعلّق وجودها بفعل الإنسان، ويكون المقصود إنّما هو حصول رأي فقط، مثل علم التوحيد ومثل علم الهيئة.

[٨٤و]

[٤] والقسم^{١٥} العملي هو الذي ليس الغاية فيه حصول الاعتقاد اليقيني^{١٦} بالموجودات فقط، ويكون المقصود فيه إنّما هو^{١٧} حصول رأي في أمر يحصل بكسب الإنسان ليكتسب^{١٨} ما هو الخير منه، فلا يكون المقصود حصول رأي فقط، بل حصول رأي لأجل عمل. فغاية النظري هو الحقّ وغاية العملي هو الخير.

[٥] أقسام الحكمة النظرية: أقسام الحكمة النظرية ثلاثة: العلم الأسفل ويسمّى العلم الطبيعي والعلم الأوسط ويسمّى العلم الرياضي والعلم الأعلى ويسمّى العلم الإلهي. وإنّما كانت أقسامهـ <ل> هذه الأقسام^{١٩} لأنّ الأمور التي تبحث عنها لا يخلو إنّما أن تكون أموراً وجودها وحدودها متعلّقة^{٢٠} بالمادّة الجسمانية والحركة، مثل أجرام الفلك والعناصر الأربعة، وما يتكوّن منها وما يوجد من الأحوال خاصّاً بها، مثل الحركة والسكون والتغيّر والاستحالة والكون والفساد / والنّشء^{٢١} والبلي والقوى والكيفيات التي عنها تصدر هذه الأحوال وسائر ما يشبهها^{٢٢}، فهذا قسم.

[٨٤ظ]

[٦] وإنّما أن تكون أموراً وجودها متعلّقة بالمادّة والحركة وحدها^{٢٣} وحدودها غير متعلّقة بهما، مثل التربيع والتدوير والكرية والمخروطية والعدد^{٢٤} وخواصّه. فإنّك^{٢٥} تفهم الكرة من غير

- ١٣ أ: اليقين.
 ١٤ «والقسم النظري ... الموجودات «أ: في الهامش بالرمز «صح». «الموجودات» تكرر أيضاً في بداية ٨٤ و.
 ١٥ ب: والعلم.
 ١٦ «الاعتقاد اليقيني» أ: الاعتقاد واليقين.
 ١٧ «ويكون المقصود فيه إنّما هو» ب: وإنّما يكون المقصود فيه هو.
 ١٨ ب: ليكتسب.
 ١٩ ب: - الأقسام.
 ٢٠ ب: متعلّقان.
 ٢١ ب: النشو.
 ٢٢ ب: يشبهه.
 ٢٣ ب: - وحدها.
 ٢٤ «والعدد» ب: ومثل العدد.
 ٢٥ أ: فإن.

أن تحتاج في تفهّمها أنّها^{٢٦} من خشب أو ذهب أو حديد، ولا تفهم الإنسان إلا وتحتاج أن تعرف^{٢٧} أن صورته في لحم وعظم، وكذلك تفهم التعجير من غير حاجة إلى فهم الشيء الذي فيه التعجير، ولا تفهم الفطوسة إلا مع فهم الشيء^{٢٨} الذي فيه الفطوسة. ومع هذا كلّه، فالتدوير والتربيع^{٢٩} والإحديداب لا يوجد إلا في شيء يحمله من الأجسام^{٣٠} الواقعة في الحركة، فهذا قسم ثان.

[٧] وإما أن تكون أمورًا لا بوجودها ولا حدودها مفتقران إلى المادّة والحركة، إمّا من الذوات، فمثل ذات الأحد الحقّ ربّ العالمين، وإمّا من الصفات، فمثل الهوية والوحدة والكثرة والعلّة والمعلول والكلية والجزئية والتمامية والنقصان وما أشبه هذه المعاني.

[٨] ولمّا كانت الموجودات على هذه الأقسام الثلاثة، كانت العلوم^{٣١} النظرية بحسبها

على ثلاثة أقسام^{٣٢}. فالعلم الخاصّ بالقسم / الأوّل يسمّى طبيعيًّا والعلم الخاصّ بالقسم الثاني يسمّى رياضيًّا والعلم الخاصّ بالقسم الثالث يسمّى إلهيًّا.

[٨٥ و]

[٩] أقسام الحكمة العملية: لمّا كان التدبير الإنساني إمّا أن يكون خاصًّا بشخص واحد وإمّا أن يكون غير خاصّ^{٣٣}، والذي يكون غير خاصّ هو الذي إنّما يتمّ بالشركة والشركة إمّا بحسب اجتماع منزلي وإمّا بحسب اجتماع مدني، كانت العلوم العملية^{٣٤} ثلاثة. واحد منها خاصّ بالقسم الأوّل ويعرف به أنّ الإنسان كيف ينبغي أن يكون في أفعاله وأخلاقه^{٣٥} حتّى تكون حياته الأولى والأخرى^{٣٦} حياة سعيدة. ويشتمل على هذا القسم^{٣٧} كتاب الأخلاق^{٣٨}.

٢٦ «في تفهّمها أنّها» ب: في تفهّمها إلى أن تفهم أنّها.

٢٧ «أن يعرف» ب: أن يفهم ويعرف.

٢٨ «إلا مع فهم الشيء» ب: إلا مع حاجة إلى فهم الشيء.

٢٩ «فالتدوير والتربيع» ب: فالتدوير والتربيع.

٣٠ ب: الأجرام.

٣١ «كانت العلوم» أ: كان العلوم.

٣٢ «على ثلاثة أقسام» ب: على أقسام ثلاثة.

٣٣ ب: + بشخص واحد.

٣٤ ب: العملي.

٣٥ «في أفعاله وأخلاقه» ب: في أخلاقه وأفعاله.

٣٦ ب: والأخيرة.

٣٧ «هذا القسم» ب: هذه الأقسام.

٣٨ «كتاب الأخلاق» ب: كتاب أرسطاطاليس في الأخلاق.

[١٠] والثاني منها خاصّ بالقسم الثاني ويعرف به^{٣٩} أنّ الإنسان كيف ينبغي أن يكون تدبيره لمنزله المشترك بينه وبين زوجته وولده وخادمه^{٤٠} ومملوكه حتى تكون حالته منتظمة مؤدّية إلى التمكن من كسب السعادة. ويشتمل عليه كتاب بروسن في تدبير المنزل وكُتِب فيه لأقوام آخرين غيره.

[١١] والثالث منها خاصّ بالقسم الثالث ويعرف به أصناف السياسات والرياسات والاجتماعات المدنية / الفاضلة والرديّة ويعلم^{٤١} وجه استيفاء كلّ واحد منها وعلّة زواله ووجه انتقاله. فما كان يتعلّق من ذلك بالملك فيشتمل عليه كتاب أفلاطون وأرسطو^{٤٢} في السياسة. وما كان يتعلّق^{٤٣} من ذلك بالنبوّة والشريعة فيشتمل عليه كتاباهما في النواميس.

[٨٥ظ]

[١٢] والفلاسفة لا يريدون بالناموس ما يريد الغاغة من الناس أنّ الناموس هو الخديعة والحيلة^{٤٤}، بل الناموس عندهم هو السنّة والمثال القائم الثابت بنزول الوحي. والعرب أيضًا يسمّون^{٤٥} المَلِك النازل بالوحي ناموسًا. وهذا الجزء^{٤٦} من الحكمة العملية يعرف به وجود^{٤٧} النبوّة وحاجة^{٤٨} نوع الإنسان في وجوده وبقائه ومنقلبه إلى الشريعة وتعرف به^{٤٩} الحكمة^{٥٠} في الحدود الكلية المشتركة في الشرائع وفي^{٥١} التي^{٥٢} تخصّ شريعة شريعة^{٥٣} بحسب قوم قوم وزمان زمان ويعرف به^{٥٤} الفرق بين النبوّة الإلهية وبين الدعاوى الباطلة فيها.

٣٩ أ: - به.

٤٠ ب: - وخادمه.

٤١ ب ويعرف.

٤٢ «كتاب أفلاطون وأرسطو» ب: كتابا أفلاطون وأرسطاطاليس.

٤٣ أ: + به.

٤٤ «الخديعة والحيلة» ب: الحيلة والخديعة.

٤٥ ب: يسمّى.

٤٦ ب: الحزب.

٤٧ ب: وجوب.

٤٨ أ: خاصة.

٤٩ ب: - به.

٥٠ ب: للحكمة.

٥١ أ: - و.

٥٢ ب: الذي.

٥٣ ب: - شريعة.

٥٤ ب: - به.

[١٣] في ° أقسام الحكمة ° الطبيعية الأصلية: الحكمة الطبيعية منها ما يقوم مقام الأصل ومنها ما يقوم مقام الفرع. وأقسام ما يقوم مقام الأصل ثمانية. قسم يعرف به ° الأمور العامة / لجميع الطبيعيات، مثل المادة والصورة والحركة والطبيعة والأسباب والنهاية وغير النهاية [٨٦] وتعلق الحركات بالمحرّكات وانتهائها إلى محرّك واحد أول ° غير متحرّك وغير متناهي ° القوة لا جسم ولا في جسم. ويشتمل ° عليه كتاب سمع الكيان.

[١٤] والقسم الثاني يعرف فيه ° أحوال الأجسام ° التي هي أركان العالم وهي السموات وما فيها والعناصر الأربعة وطبائعها وحركاتها ومواقعها وتعريف ° الحكمة في صنعها ونصيدها. ويشتمل عليه كتاب السماء والعالم.

[١٥] والقسم الثالث يعرف فيه حال الكون والفساد للتولد والتوالد والنشء ° والبلي والاستحالات مطلقاً من غير تفصيل. ويبيّن فيه عدد الأجسام الأولية القابلة ° لهذه الأحوال ولطيف الصنع الإلهي في ربط الأرضيات بالسمويات واستيفاء الأنواع على فساد الأشخاص بالحركتين السماويتين اللتين إحداهما شرقية والأخرى منحرفة عنها مواجهة إياها غربية، ويحقّق أنّ هذه كلّها تقدير عزيز حكيم °. ويشتمل عليه كتاب الكون والفساد.

[١٦] والقسم الرابع يتكلّم فيه في الأحوال التي تعرض في العناصر الأربعة قبل الامتزاج / لما يعرض لها من أنواع الحركات والتخلخل والتكاثف بتأثير السمويات فيها. فيتكلّم في [٨٦ظ]

٥٥ ب: - في.

٥٦ أ: - الحكمة.

٥٧ ب: فيه.

٥٨ «واحد أول» ب: أول واحد.

٥٩ أ: متناه.

٦٠ أ: - و.

٦١ ب: - فيه.

٦٢ ب: الأقسام.

٦٣ ب: وتعرف.

٦٤ ب: النشو.

٦٥ أ: المقابلة.

٦٦ أ: حليم.

العلامات والشهب والغيوم والأمطار والرعد والبرق والهالة وقوس قزح والصواعق والرياح والزلازل والبحار^{٦٧} والجبال. ويشتمل عليه ثلاث مقالات من كتاب الآثار العلوية.

[١٧] والقسم الخامس يعرف فيه حال الكائنات الجمادية وما في المعادن. ويشتمل عليه كتاب المعادن، وهو المقالة الرابعة من كتاب الآثار العلوية.

[١٨] والقسم السادس يعرف فيه حال الكائنات النامية^{٦٨}. ويشتمل عليه كتاب النبات.

[١٩] والقسم السابع يعرف فيه حال الكائنات الحيوانية. ويشتمل عليه كتاب طبائع الحيوان.

[٢٠] والقسم الثامن يشتمل على معرفة النفس والقوى الدرّاقة والمحرّكة^{٦٩} في الحيوان^{٧٠} وخصوصاً التي في الإنسان. ويبيّن أنّ النفس التي للإنسان^{٧١} لا تموت بموت البدن وأنّها جوهر روحاني إلهي. ويشتمل عليه كتابا^{٧٢} النفس والحس والمحسوس.

[٢١] أقسام الحكمة الطبيعية الفرعية: فمن ذلك الطب. والغرض فيه معرفة مبادئ البدن الإنساني وأحواله / من الصحّة والمرض وأسبابها ودلائلها ليدفع المرض وتحفظ الصحّة. [٨٧و]

[٢٢] ومن ذلك أحكام النجوم وهو علم تخميني^{٧٣}. الغرض^{٧٤} فيه الاستدلال من أشكال النجوم^{٧٥} بقياس^{٧٦} بعضها إلى بعض وبقياسها إلى درج البروج وبقياس جملة ذلك إلى الأرض على ما يكون من أدوار أحوال العالم^{٧٧} والملل والممالك والبلدان والمواليد والتحويل والتساير^{٧٨} والاختيارات والمسائل^{٧٩}.

٦٧ «والبحار»: أ: والبخار والرياح.

٦٨ ب: الثامنة.

٦٩ ب: + التي.

٧٠ ب: الحيوانات.

٧١ «للإنسان» ب: في الإنسان.

٧٢ ب: كتاب.

٧٣ أ: تخمين.

٧٤ ب: والغرض.

٧٥ ب: الكواكب.

٧٦ أ: بقياس.

٧٧ «أدوار أحوال العالم» ب: أحوال أدوار العالم.

٧٨ ب: - والتساير.

٧٩ ب: - والمسائل.

[٢٣] ومن ذلك علم الفراسة. والغرض فيه الاستدلال من الخلق على الأخلاق.

[٢٤] ومن ذلك علم التعبير. والغرض فيه الاستدلال من المتخيلات الحلمية على ما شاهدته النفس من عالم الغيب فخيّلته^{٨٠} القوّة المتخيّلة بمثال غيره.

[٢٥] ومن ذلك علم الطلسمات. والغرض فيه تمزيج القوى السمائية بقوى بعض الأجسام^{٨١} الأرضية لتألف من ذلك قوّة تفعل فعلاً غريباً في العالم الأرضي.

[٢٦] ومن ذلك علم النيرنجات. والغرض فيه تمزيج القوى التي في جواهر العالم الأرضي لتحث عنها قوّة يصدر عنها^{٨٢} فعل غريب.

[٢٧] ومن ذلك علم الكيمياء. والغرض فيه سلب الجواهر المعدنية خواصّها وإفادتها خواصّ غيرها / وإفادة بعضها خواصّ بعض ليتوصّل إلى اتّخاذ الذهب والفضّة^{٨٣} من غيرهما من الأجساد.

[٨٧ظ]

[٢٨] الأقسام الأصلية للحكمة^{٨٤} الرياضية: وهي^{٨٥} أربعة أقسام^{٨٦}: علم العدد وعلم الهندسة وعلم الهيئة وعلم الموسيقى.

[٢٩] علم^{٨٨} العدد: يعرف فيه حال^{٨٩} أنواع العدد وخاصية كلّ نوع في نفسه وحال نسب الأعداد بعضها من بعض وحال تولّد الأعداد بعضها من بعض^{٩٠}.

[٣٠] علم الهندسة^{٩١}: يعرف فيه حال أوضاع الخطوط وأشكال السطوح وأشكال

٨٠ ب: فتخليه.

٨١ ب: الأجرام.

٨٢ ب: - عنها.

٨٣ «الذهب والفضة» ب: الفضة والذهب.

٨٤ ب: المحكمة.

٨٥ ب: - وهي.

٨٦ أ: «أقسام» في الهامش؛ ب: - أقسام.

٨٧ أ: - علم.

٨٨ ب: وعلم.

٨٩ ب: - حال.

٩٠ ب: - وحال تولّد ... بعض.

٩١ ب: وعلم.

المجسّمات والنسب الكليّة التي للمقادير كلّها بما هي مقادير والنسب^{٩٢} التي لها بما هي ذوات أشكال وأوضاع. ويشتمل على أصوله كتاب أفليدس.

[٣١] علم^{٩٣} الهيئة: يعرف منه^{٩٤} حال أجزاء العالم في أشكالها وأوضاعها^{٩٥} وأوضاع بعضها عند^{٩٦} بعض ومقاديرها وأبعاد ما بينها وحال الحركات التي للأفلاك والتي للكواكب وتعدد^{٩٧} الأكر والقطوع^{٩٨} والدوائر التي تتمّ بها تلك الحركات. ويشتمل عليه كتاب المجسطي.

[٣٢] علم^{٩٩} الموسيقى: يعرف فيه حال النغم وتعطى العلة في اتّفاقها / واختلافها وحال الأبعاد والأجناس والجموع^{١٠٠} والانتقالات والإيقاع وكيفية تأليف اللحن والهداية إلى اتّخاذ الآلات كلّها^{١٠١} بالبراهين^{١٠٢}.

[٣٣] الأقسام الفرعية للعلوم الرياضية: من فروع العدد عمل الجمع والتفريق بالهندي وعلم الجبر والمقابلة. ومن فروع الهندسة علم المساحة وعلم الحيل^{١٠٣} المتحرّكة وعلم جرّ الأثقال وعلم الأوزان وعلم الموازين وعلم الآلات الحربية وعلم المناظر وعلم المرايا وعلم نقل المياه^{١٠٤}. ومن فروع علم الهيئة علم الزيجات^{١٠٥} والتقاويم. ومن فروع^{١٠٦} الموسيقى اتّخاذ الآلات العجيبة الغربية^{١٠٧} مثل الأرغن^{١٠٨} وما يشبهه.

[٨٨و]

٩٢	ب: فالنسب.
٩٣	ب: وعلم.
٩٤	ب: فيه.
٩٥	ب: - وأوضاعها.
٩٦	ب: من.
٩٧	ب: تعديل.
٩٨	ب: المقطوع.
٩٩	ب: وعلم.
١٠٠	ب: المجموع.
١٠١	أ: كله.
١٠٢	ب: بالبرهان.
١٠٣	ب: الجيل.
١٠٤	أ: - علم المساحة ... نقل المياه.
١٠٥	ب: النيرنجات.
١٠٦	ب: + علم.
١٠٧	«العجيبة الغربية» ب: الغربية العجيبة.
١٠٨	ب: الأرغنون.

[٣٤] الأقسام الأصلية للعلم الإلهي: هي خمسة. الأول منها النظر في المعاني العامة^{١٠٩} لجميع الموجودات مثل الهوية والوحدة والكثرة والوفاق والخلاف والتضاد^{١١٠} والقوة والفعل والعلّة والمعلول.

[٣٥] والقسم الثاني هو النظر في الأصول والمبادئ لمثل علم الطبيعيين^{١١١} وعلم الرياضيين^{١١٢} وعلم المنطق ومناقضة الآراء الفاسدة فيها.

[٣٦] والقسم الثالث هو النظر في إثبات الإله^{١١٣} وتوحيده والدلالة على تفرّده برتبته وامتناع مشاركة موجود آخر له في مرتبة وجوده وأنّه وحده واجب الوجود / بذاته ووجود ما سواه يجب به. ثمّ النظر في صفاته وأنّها كيف تكون صفاته وأن^{١١٤} المفهوم من لفظ كلّ صفة ما هو وأنّ الألفاظ المستعملة في صفاته مثل الواحد والموجود والقديم والعالم والقادر يدلّ كلّ واحد منها على معنى أحدي، ولا يجوز أن يكون الشيء الواحد الذي لا كثرة فيه بوجه^{١١٥} له معان^{١١٦} كثيرة كلّ واحد منها غير الآخر. ويعرف أنّه كيف يجب أن تُفهم هذه الصفات له حتّى لا يوجب في ذاته غيرية وكثرة ولا يقدر في وحدانيّته الحقيقية الذاتية.

[٨٨ظ]

[٣٧] والقسم الرابع هو النظر في إثبات الجواهر الأول^{١١٧} الروحانية التي هي مبدعاته وأكرم^{١١٨} مخلوقاته منزلةً عنده والدلالة على كثرتها^{١١٩} واختلاف مراتبها وطبقاتها والغناء الذي يتعلّق بكلّ واحد منها في تتميم الكلّ، وهذه هي الملائكة الكروبيون^{١٢٠}. ثمّ في إثبات الجواهر

١٠٩ أ: العامة.

١١٠ «والخلاف والتضاد» ب: مكرراً.

١١١ ب: الطبيعيات.

١١٢ ب: الرياضي.

١١٣ ب: + الحق الأول.

١١٤ أ: فان.

١١٥ ب: يوجب.

١١٦ ب: معاني.

١١٧ ب: الأولى.

١١٨ ب: أقرب.

١١٩ أ: كثرتها.

١٢٠ ب: الكروبيين.

الروحانية الثانية^{١٢١} التي هي بالجملة دون جملة تلك الأولى وتعريف طبقاتها ودرجاتها وأفعالها، وهذه هي الملائكة الموكلة بالسماوات وحملة العرش ومدبرات الطبيعة ومنفذات^{١٢٢} ما يتولّد ويتوالد في^{١٢٣} عالم الكون والفساد.

[٨٣] والقسم الخامس في معرفة تسخير الجواهر الجسمانية السماوية / والأرضية لتلك الجواهر الروحانية التي بعضها عاملة محرّكة وبعضها آمرة مؤدّية عن ربّ العالمين وحيه^{١٢٤} وأمره والدلالة على ارتباط الأرضيات بالسماويات والسماويات بالملائكة العاملة^{١٢٥} والملائكة العاملة بالملائكة المبلّغة الممثّلة وارتباط الكلّ بالأمر الذي ما هو إلا واحد كلمح بالبصر وبيان أنّ الكلّ المبدع^{١٢٦} لا تفاوت فيه ولا فطور^{١٢٧} ولا في أجزائه وأنّ مجراه الحقيقي على مقتضى الخير المحض وأنّ الشرف فيه ليس بمحض، بل هو بحكمة^{١٢٨} ومصالحة فهو من جهة خير.

[٣٩] فهذه^{١٢٩} أقسام الفلسفة الأولى، أعني العلم الإلهي ويشتمل عليه كتاب^{١٣٠} ميطاطافوسيقا^{١٣١} أي ما بعد الطبيعة ويعرف^{١٣٢} هذا بالبرهان الحقيقي^{١٣٣}.

[٤٠] فروع العلم الإلهي: من ذلك معرفة كيفية^{١٣٤} الوحي والنبوة والدلالة على القوّة التي يتلقّى بها الإنسان الموحى إليه الوحي والجواهر الروحانية التي تؤدّي الوحي وأنّ الوحي كيف يتأدّى حتى يصير مبصراً مسموعاً بعد روحانيته وأنّ النبيّ بأيّ خاصّة تكون له تصدر عنه

- ١٢١ ب: - الثانية.
 ١٢٢ ب: متعهدات.
 ١٢٣ أ: من عالم، «في» بين السطرين.
 ١٢٤ أ: ووحيه.
 ١٢٥ أ: - العاملة.
 ١٢٦ ب: + تام.
 ١٢٧ «ولا فطور» أ: «ولا قصور» بالرمز «ظ» في الهامش الذي يدل على «ظاهراً» أو «الظاهر».
 ١٢٨ ب: لحكمة.
 ١٢٩ ب: + هي.
 ١٣٠ ب: - كتاب.
 ١٣١ ب: مطاطافوسيقا.
 ١٣٢ ب: + جميع.
 ١٣٣ أ: في الهامش «النفسي» بالرمز «خا» الذي يدل على النسخة الأخرى.
 ١٣٤ «معرفة كيفية» أ: كيفية معرفة.

[٨٩ظ] المعجزات المخالفة لمجرى^{١٣٥} الطبيعة وكيف يخبر بالغيب وأن الأبرار الأتقياء / كيف يكون لهم إلهام شبيه الوحي وكرامات تشبه المعجزات وما الروح الأمين وروح القدس وأن الروح الأمين من طبقة الجواهر الروحانية الثانية وأن روح القدس^{١٣٦} من طبقة الكروبين.

[٤١] ومن ذلك علم المعاد يشتمل^{١٣٧} على تعريف أن^{١٣٨} الإنسان لو لم يبعث بدنه مثلاً لكان له بقاء روحه بعد موته ثواب وعقاب^{١٣٩} فكانت الروح النقية^{١٤٠} التي هي النفس المطمئنة الصحيحة الاعتقاد للحق، العاملة بالخير^{١٤١} الذي يوجهه الشرع والعقل فائزة بسعادة وغبطة ولذة هي فوق كل سعادة وغبطة ولذة، وأنها أجل من الذي صحّ بالشرع ولم يخالفه العقل أنه يكون لبدنه إلا أن الله تعالى أكرم عباده الأتقياء على لسان الأنبياء عليهم السلام بموعد الجمع بين السعادتين الروحانية بقاء النفس والجسمانية ببعث البدن الذي هو عليه قدير إن شاءه^{١٤٢}. ويبيّن أن تلك السعادة الروحانية كيف تكون لأن للعقل وحده طريقاً^{١٤٣} إلى معرفته وأما السعادة البدنية فلا يفي بوصفها إلا الوحي والشرعة^{١٤٤}. وبمثل ذلك يعرف حال الشقاوة الروحانية التي لأنفس الفجار وأنها أشدّ إيلاًماً وأذى من الشقاوة التي أوعدوا بحلولها^{١٤٥} بهم بعد البعث. ويعرف أن تلك / الشقاوة على من تدوم وعمّن تزول. وأما الذي يختصّ بالبدن فالشرعة أوقفتمهم^{١٤٦} على صفتها^{١٤٧} دون النظر والعقل وحده. وأما الشقاوة الروحانية فإن للعقل طريقاً إليه من جهة النظر^{١٤٨} والقياس والبرهان، والجسمانية تصحّ بالنبوة التي صحّت بالعقل ووجبت بالدليل وهي متممة العقل لأن كل ما لا يتوصل العقل^{١٤٩} إلى إثبات وجوده أو

[٩٠و]

١٣٥ ب: بمجرى.

١٣٦ ب: + هو.

١٣٧ ب: ويشتمل.

١٣٨ أ: «أن» في الهامش.

١٣٩ ب: + غير بدنيين.

١٤٠ ب: النقية.

١٤١ ب: للخير.

١٤٢ ب: + ومتى شاءه.

١٤٣ «لأن للعقل وحده طريقاً» أ: لأن العقل وحده طريق.

١٤٤ «الوحي والشرعة» ب: الشرع والوحي.

١٤٥ أ: «بحلولها» في الهامش.

١٤٦ ب: أوقفهم.

١٤٧ ب: صفاتها.

١٤٨ ب: - والعقل ... جهة النظر.

١٤٩ أ: - لأن كل ما لا يتوصل العقل.

وجوبه بالدليل وإنما يكون مع^{١٥٠} جوازه فقط. فإنَّ النبوة توقفه على وجوده أو عدمه فصلاً^{١٥١}. وقد صحَّ عنده صدقها فیتَمَّ عنده ما قصر عنه من معرفته.

[٤٢] وإذ قد وقفنا^{١٥٢} على الأقسام الأصلية والفرعية للحكمة فقد حان لنا^{١٥٣} تعرف^{١٥٤} أقسام العلم المنطقي^{١٥٥} الذي هو آلة للإنسان موصلة إلى كتب^{١٥٦} الحكمة النظرية والعملية واقية عن السهو والغلط في البحث والروية مرشدة إلى الطريق الذي يجب أن يسلك في كلِّ بحث ومعرفة حقيقة الحدِّ الصحيح وحقيقة الدليل الصحيح الذي هو البرهان وحقيقة الجدلي^{١٥٧} المقارب البرهاني وحقيقة الإقناعي القاصر منهما^{١٥٨} وحقيقة المغالطي المدلِّس منهما^{١٥٩} وحقيقة الشعري الموقع تخيلاً^{١٦٠} وهو صناعة المنطق. / [٩٠ظ]

[٤٣] في أقسام الحكمة التي هي المنطق: هي أقسام تسعة^{١٦١}. القسم الأوَّل^{١٦٢} يبيِّن فيه أقسام الألفاظ والمعاني من حيث هي كلية مفردة. ويشتمل عليه كتاب إيساغوجي تصنيف فرفوروس وهو المدخل^{١٦٣}.

[٤٤] والقسم الثاني يبيِّن فيه عدَّة المعاني المفردة الذاتية الشاملة بالعموم لجميع الموجودات من جهة ما هي تلك المعاني من غير شرط تحصيلها في الوجود أو قيامها في العقل. ويشتمل عليه^{١٦٤} كتاب أرسطو^{١٦٥} المعروف بقاطاغورياس^{١٦٦} أي المقولات.

- ١٥٠ أ - مع.
١٥١ ب: - فصلاً.
١٥٢ «وقفنا» ب: دللنا.
١٥٣ ب: + أن.
١٥٤ ب: نعرف.
١٥٥ ب: - المنطقي.
١٥٦ ب: كسب.
١٥٧ أ: الجدل.
١٥٨ ب: منها.
١٥٩ ب: منها.
١٦٠ ب: تخيلاً.
١٦١ «هي أقسام تسعة» ب: هي تسعة أقسام.
١٦٢ أ: - الأوَّل.
١٦٣ «وهو المدخل» ب: وهي كالمدخل.
١٦٤ ب: - عليه.
١٦٥ ب: أرسطاطاليس.
١٦٦ ب: بقاطاغورياس.

[٤٥] والقسم الثالث يبيّن فيه كيفية تركيب المعاني المفردة بالإيجاب والسلب حتّى يصير قضيةً وخبرًا يلزمه أن يكون صادقًا أو كاذبًا. ويشتمل عليه كتاب أرسطو^{١٦٧} المعروف بباريمينياس^{١٦٨} أي العبارة.

[٤٦] والقسم الرابع يبيّن فيه تركيب القضايا حتّى يتألف^{١٦٩} منها دليل يفيد علمًا بمجهول^{١٧٠} وهو القياس. ويشتمل عليه كتاب أرسطو^{١٧١} المعروف بأنالوطيقا^{١٧٢} الأولى^{١٧٣} أي التحليل بالعكس.

[٤٧] والقسم الخامس يعرف منه^{١٧٤} شرائط القياس في تأليفه وقضاياه التي هي مقدّماته حتّى يكون ما يثبت^{١٧٥} به يقينًا لا شكّ فيه^{١٧٦} وهو / القياس البرهاني. ويشتمل عليه كتابه المعروف بأنالوطيقا^{١٧٧} الثانية وبأفوذقطيقي^{١٧٨} أي البرهان^{١٧٩}.

[٤٨] والقسم السادس يشتمل على تعريف القياسات النافعة في مخاطبة^{١٨٠} من يقصر فهمه وعلمه^{١٨١} عن^{١٨٢} تبين البرهان في كلّ شيء. والتي^{١٨٣} لا بدّ منها^{١٨٤} في المحاورات التي

١٦٧ ب: أرسطوطاليس.

١٦٨ ب: باريارمينياس.

١٦٩ أ: يتألف.

١٧٠ «علمًا بمجهول» ب: علم المجهول.

١٧١ ب: أرسطوطاليس.

١٧٢ ب: بأنولوطيقا.

١٧٣ ب: - الأولى.

١٧٤ ب: - منه.

١٧٥ ب: ثبت.

١٧٦ ب: - فيه.

١٧٧ ب: بأنولوطيقا.

١٧٨ أ: بأفوذقطيقي.

١٧٩ ب: البرهاني.

١٨٠ ب: مخاطبات.

١٨١ «وعلمه» ب: أو علمه.

١٨٢ ب: - عن.

١٨٣ ب: والذي.

١٨٤ ب: فيها.

يراد منها إلزام محمود أو تحرّز عن الإلزام^{١٨٥} والمواضع التي منها تكتسب^{١٨٦} الحجّة^{١٨٧} النافعة في الجدل ووصايا للمجيب^{١٨٨} والسائل. ويتضمّنه كتابه المعروف بطوبيقا أي المواضع. وقد يوسم^{١٨٩} أيضاً بديالقطيقي^{١٩٠} أي الجدل^{١٩١} وبالجملة يعرف منه^{١٩٢} القياسات الإقناعية^{١٩٣} في الأمور العلمية الكلية.

[٤٩] والقسم السابع يشتمل على تعريف المغالطات التي تقع في الحجج والدلائل وأنحاء السهو والغلط^{١٩٤} فيها وتعديدها بأسرها كم هي والتنبيه على وجه^{١٩٥} التحرّز منها. ويتضمّنه كتابه^{١٩٦} الموسوم بسوفسطيقا أي نقض شبه المغالطين.

[٥٠] والقسم الثامن يشتمل على تعريف المقاييس الخطابية البلاغية النافعة في مخاطبات^{١٩٧} الجمهور على سبيل المشاورات والمخاصمات والمشاجرات أو في المدح والذمّ والحيل النافعة في الاستعطاف والاستمالة / والإعزاء وتصغير الأمر وتعظيمه ووجوه المعاذير والمعاتبات وحدّ^{١٩٨} ترتيب الكلام في كلّ قصّة^{١٩٩} وخطبة. ويتضمّنه كتابه المعروف بريطوريقا أي الخطابة.

[٩١ظ]

- ١٨٥ ب: إلزام.
١٨٦ «منها تكتسب» ب: تكتسب منها.
١٨٧ ب: الحجج.
١٨٨ ب: المجيب.
١٨٩ ب: يرسم.
١٩٠ ب: بديالقطيقي، أ: بدياليطيقي.
١٩١ ب: الجدلي.
١٩٢ ب: فيه.
١٩٣ «أي الجدل... الإقناعية» أ: في الهامش بالرمز «صح». «الإقناعية» تكرّر أيضاً في المتن.
١٩٤ ب: الزلة.
١٩٥ ب: وجوه.
١٩٦ ب: كتاب.
١٩٧ ب: مخاطبة.
١٩٨ ب: ووجوه.
١٩٩ أ: قضية.

[٥١] والقسم التاسع يشتمل على الكلام الشعري أنه كيف^{٢٠٠} ينبغي أن يكون في كل فنّ وما أنواع التقصير والنقص فيه. ويشتمل عليه^{٢٠١} كتابه المعروف^{٢٠٢} بفوايطقي^{٢٠٣} ويقال له^{٢٠٤} ريطوريقي^{٢٠٥} أي الشعري.

[٥٢] فقد دللنا على أقسام الحكمة وظهر أنه ليس شيء منها يشتمل على ما يخالف الشريعة وأنّ القوم الذين يدعونها ثمّ يزيغون عن منهاج الشريعة إنّما يضلّون من تلقاء أنفسهم ومن عجزهم وتقصيرهم لا أنّ الصناعة نفسها توجبه وأنها بريئة منهم. فلنختم الآن مقالنا هذه حامدين واهب القوّة^{٢٠٦} والتوفيق ونصلي^{٢٠٧} على رسوله محمّد وآله أجمعين^{٢٠٨}.

٢٠٠ «أنه كيف» أ: بأنه وكيف.

٢٠١ أ: على.

٢٠٢ ب: - المعروف.

٢٠٣ أ: بقوايطقي، ب: بفوايطقي.

٢٠٤ «يقال له» ب: يسمى.

٢٠٥ ب: ديايطقي.

٢٠٦ ب: العقل.

٢٠٧ ب: مصلين.

٢٠٨ ب: - أجمعين، + الطاهرين والحمد لله رب العالمين.

C. Tercüme

[İbn Sînâ'nın] Felsefenin Kısımları ve Ayrıntıları Hakkındaki Kitabı

[1] Büyük Üstat [İbn Sînâ] –yüce Allah ona rahmet etsin– dedi ki: Hamd, doğruyu ilham eden, gönülleri (*elbâb*) aydınlatan, aklı bahşeden ve adaleti[n gereğini yapmayı] taahhüt eden Allah'a aittir. O'nun salâtı, resûlü Muhammed ve ailesinin üzerine olsun. İmdi, benden, aklî bilimlerin kısımlarına işaret etmemi, [fakat bunu] kısa ama dört başı mamur, açıklayıcı ama özlü, derinlikli ama zihne yaklaştırmacı, sınıflandırılmış ama hiyerarşik bir şekilde gerçekleştirmemi istedin. Bunun üzerine ben de yardımına koşup önerini yerine getirdim, koştuğun şart[-ları] aşmadım, [ortaya koyduğun] modeli dikkate aldım. Kendisi için çabalayanları doğru yola sevk etmeyi garanti eden, kendisi hakkında da [bu sözüne] riayet edeceğini vaat eden [Allah'tan] yardım dilerim. O, başarının gerçek sahibidir.

[2] **Felsefenin mahiyeti hakkında:** Felsefe teorik bir disiplindir. İnsan bu disiplin sayesinde [i] var olan her şeyin özü itibarıyla bulunduğu durum ve [ii] kendi eylemiyle elde etmek durumunda oldukları içinden zorunlu olanlar hakkında kuşatıcı bir bilgiye sahip olur. Böylece nefsi bu bilgi ile değer kazanır, yetkinleşir, var olan âleme benzeyen akledilir bir âlem hâline gelir¹ ve âhiretteki en yüce mutluluğa hazırlanmış olur. Bütün bunlar insanoglunun gücü nispetindedir.

1 “Akledilir âlem” tabiri İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât IX.7*'de âhiret hakkında ortaya koyduğu açıklamalarda da karşımıza çıkmaktadır: “Akleden nefsin kendine özgü yetkinliği; her şeyin İlkesi'nden [yani İlahî Zât'tan] başlayarak, kendisinde varlığın genel formunun, her şeyde var olan makul düzenin ve her şeye taşan iyiliğin [ve inayetin] şekillendiği bir *aklî âleme* dönüşmesidir. [Bu süreçte] onun yetkinliği, İlk İlke'den başlayarak mutlak ruhanî cevherlerin, sonra bir tür bedenle ilişkili bulunan ruhanî cevherlerin, ardından olanca güç ve şekliyle göksel cisimlerin, daha sonra da bütünüyle varlığın nefse yansıyor nefsin mevcut âleme denk, *akledilir bir âlem hâline* dönüşmesiyle gerçekleşir”; bk. İbn Sînâ, “Âhiret Hakkında”, çev. Mahmut Kaya, *Felsefe ve Ölüm Ötesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), # 8 (vurgular bana ait).

[3] **Felsefenin kısımları hakkında:** Felsefe [i] salt anlamıyla teorik ve [ii] pratik kısımlarına ayrılır. [Felsefenin] teorik kısmında amaç, varlıklarının insan fiiliyle bir ilişkisi bulunmayan var olanların durum[lar]ı hakkında kesin bir kanaatin oluşmasıdır. Dolayısıyla burada hedeflenen, teolojide ve geometride olduğu gibi sadece bir görüşün oluşmasıdır.

[4] [Felsefenin] pratik kısmında amaç, sadece var olanlara dair kesin bir kanaatin oluşması değil, insanın çabasıyla meydana gelen bir konuda, ona dair iyi olanı elde etmek üzere bir görüşün oluşmasıdır. Dolayısıyla [burada] hedeflenen sadece bir görüşün oluşması değil, bir eylem amacıyla bir görüşün oluşmasıdır. Netice itibarıyla [felsefenin] teorik kısmının gayesi doğru/gerçek, pratik kısmının gayesi ise iyidir.

[5] **Teorik felsefenin kısımları:** Teorik felsefenin üç kısmı vardır. Aşağıdaki bilim –“tabiat bilimi” olarak isimlendirilir–, ortadaki bilim –“matematik bilimi” olarak isimlendirilir– ve üstteki bilim –“metafizik bilimi” olarak isimlendirilir-. [Teorik felsefenin] bu [üç] kısımdan ibaret olmasının sebebi şudur: Hakkında araştırma yapılan varlıklar (*umûr*) [i] ya varlıkları ve tanımları –gökcisimleri, dört unsur, dört unsurdan meydana gelen şeyler ile hareket, durağanlık, değişim, dönüşüm, oluş, bozulmuş, gelişme ve yıpranma gibi bu [tür varlıklara] özgü durumlar ile bu ve benzeri durumların kendilerinden kaynaklandığı güçler ve nitelikler örneğinde olduğu üzere–cismanî madde ve hareketle ilişkili olan şeylerdir ki, bu bir [inci] kısmı oluşturmaktadır.

[6] [ii] Ya da [araştırmaya konu olan şeyler] sadece varlıkları madde ve hareketle ilişkili, tanımları ise madde ve hareketle ilişkili olmayan varlıklardır; karelik, dairelik, kürelik, konilik, sayı ve özellikleri gibi. Sen küreyi; ahşaptan, altından veya demirden yapıldığını anlamana gerek olmaksızın bilebilirken, insanı anlayabilmen için formunun et ve kemikte içkin olduğunu bilmen gerekmektedir; içbükeyliği anlayabilmen için kendisinde içbükeyliğin gerçekleştiği şeyi bilmeye gerek yokken, basıklığı ise ancak kendisinde basıklığın söz konusu olduğu şeyin bilinmesiyle anlayabilmektesin. Bütün bunlarla birlikte dairelik, karelik ve dışbükeylik, sadece hareket hâlindeki cisimler tarafından taşınan bir şeyde bulunabilirler. Bu da ikinci kısmı oluşturmaktadır.

[7] [iii] Veya [araştırmaya konu olan şeyler], ne varlıklarıyla ne de tanımlarıyla maddeye ve harekete muhtaç olan varlıklardır ki, bunlar da ya [a] âlemlerin rabbi olan Gerçek Bir'in zâtı gibi varlıklar (*zevât*) ya da [b] [bireysel] varlık, bir-

lik, çokluk, sebep, sebepli, tümellik, tikellik, tamlık, eksiklik ve bunlara benzer kavramlarda olduğu üzere sıfatlardan ibarettir.

[8] Varlıklar bu üç kısma ayrıldığına göre, teorik bilimler de buna uygun olarak üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısma özgü olan bilim, tabiat [bilimi]; ikinci kısma özgü olan bilim, matematik [bilimi], üçüncü kısma özgü olan bilim de metafizik [bilimi] olarak isimlendirilmektedir.

[9] **Pratik felsefenin kısımları:** İnsana özgü idare ya [i] tek bir şahsa özgü olarak gerçekleştiğine ya da gerçekleşmediğine; tek bir şahsa özgü olarak gerçekleşmemesi hâlinde ise ancak ortaklık yoluyla vâki olduğuna; ortaklık da ya [ii] evdeki birliktelik ya da [iii] şehirdeki birliktelik şeklinde vukû bulduğuna göre, pratik bilimler de üç tanedir. Bunlardan biri, ilk kısma özgüdür ve onun sayesinde, ilk ve öteki hayatının mutlu olabilmesi için insanın fiillerinin ve huylarının nasıl olması gerektiği bilinmektedir. Bu kısmı [Aristoteles'in *Nikomakhos'a*] *Ahlâk* kitabı içermektedir.

[10] Bunlardan ikincisi, ikinci kısma özgüdür ve insanın; eşi, çocuğu, hizmetçisi ve kölesiyle arasında ortak olan evinin, düzenli ve mutluluğu elde etmeyi mümkün kılacak şekilde nasıl idare edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu kısmı, Bryson'ın ev idaresine dair kitabı içermektedir ve bu konuda başka milletlere ait kitaplar da bulunmaktadır.

[11] Bunlardan üçüncüsü, üçüncü kısma özgüdür ve onun sayesinde şehir ölçeğindeki erdemli ve kötü yönetimler, liderlikler ve birlikteliklerin sınıfları bilinir; bunların her birinin tam olarak gerçekleşme/varlığını sürdürme şekli, ortadan kalkma sebebi ve dönüşüm tarzı anlaşılır. Bunun içinden yönetimle ilişkili olan hususları Eflâtun ve Aristoteles'in siyasete dair kitapları içermektedir. Bunun içinden peygamberlik ve dinle ilgili hususları ise [Eflâtun ve Aristoteles'in] yasalara dair kaleme aldıkları kitapları kapsamaktadır.²

2 “Siyasetle ilgili kitaplar”la Eflâtun'un *Cumhuriyet'i* ve Aristoteles'in *Politika*'sı kastedilmektedir. Bu iki filozofun “yasalara dair kitapları” söz konusu olduğunda Eflâtun açısından buradaki atfın *Yasalar*'a yapıldığı açıkken, Aristoteles açısından hangi esere atıf yapıldığı belirsizdir. Muhtemelen İbn Sînâ, Aristoteles biyo-bibliyografyalarında ona nispet edilen ve Eflâtun'unkiyle aynı adı taşıyan (*nevâmîs*) eseri kastetmektedir. Mesela Diogenes Laertius'un Aristoteles'in eserlerine dair hazırladığı listede *Kanunlar* ismiyle bir eser yer almaktadır; bk. Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983), 324; ayrıca bk. Muhsin Mahdi, “Avicenna: On the Divisions of the Rational Sciences”, *Medieval Political Philosophy*, ed. Ralph Lerner - Muhsin Mahdi (New York: Cornell University Press, 1963) 97, dn. 2.

[12] Filozoflar *nâmûs* ile insan yığınları gibi hile ve düzenbazlık anlamlarını kastetmemektedirler.³ Bilakis onlara göre *nâmûs*, yasadır ve vahyin inişine dayalı sabit örnektir. Zira Araplar da vahyi indiren meleği “*nâmûs*” olarak isimlendirmektedirler. Pratik felsefenin bu kısmı sayesinde [i] peygamberliğin varlığı; insan türünün var olması, varlığını sürdürmesi ve âhîret hayatı (*münkalebihî*) için dine olan ihtiyacı bilinir. Yine bu kısım sayesinde [ii] dinlerde ortak olan tümel sınırlar ile milletten millete ve zamandan zamana [farklılık arz etmek suretiyle] her bir dine özgü olan sınırların hikmetleri ve [iii] ilahî peygamberlik ile bu konudaki geçersiz iddialar arasındaki fark bilinir.

[13] **Tabiat biliminin temel bölümleri hakkında:** Tabiat felsefesinin bir kısmı “temel” konumunda iken bir kısmı ise “alt bölüm” konumundadır. Temel konumundakiler sekiz kısımdır. [Birincisi], sayesinde bütün tabîî varlıklar için ortak olan hususların bilindiği kısımdır. [Söz konusu ortak hususlar mesela şunlardır:] Madde, form, hareket, tabiat, sebepler, sonluluk, sonsuzluk, hareketlerin hareket edenlerle ilişkisi ve bunların hareket etmeyen, gücünün sonu olmayan, cisim olmayıp cisimde de bulunmayan bir ilk hareket ettiricide son bulması. Bu kısmı [Aristoteles’in] *Sem‘u’l-kiyân* [= *Fizik*] kitabı içermektedir.

[14] İkinci kısımda âlemin temellerini oluşturan cisimlerin –ki, bunlar gökler ve içindekiler ile dört unsurdur– durumları, tabiatları, hareketleri ve konumları ile var ediliş ve düzenlenişlerindeki hikmetin izahı ortaya konulmaktadır. Bu kısmı [Aristoteles’in] *es-Semâ’ ve’l-âlem* [= *Gökyüzü ve Âlem*] kitabı içermektedir.

[15] Üçüncü kısımda ortaya çıkış, üreme, gelişme, yıpranma ve dönüşüm açısından oluş ve bozuluşun durumu, ayrıntıya girmeksizin genel olarak ortaya konulmaktadır. Yine bu kısımda, söz konusu durumları alıcı konumundaki ilk cisimlerin sayısı, yeryüzündeki varlıkları gökyüzündeki varlıklarla ilişkilendirme konusunda ilahî yaratmadaki incelik ve güzellik, fertlerin gökyüzünün iki hareketiyle –biri doğuya doğru hareket, diğeri ise ondan sapmış bir şekilde karşısında duran batıya doğru hareket– bozulmalarına rağmen türlerin tam olarak var

3 İbn Sînâ’nın *nâmûs* kelimesinin halk tarafından kullanımıyla ilgili ifadeleri klasik Arapça sözlüklerin bu kelimeye dair verdiği anlamlarla da uyuşmaktadır. Bu sözlüklerde *nâmûs* kelimesinin anlamları arasında “pusuya giren, hile, tuzak, avcının tuzağı/pususu” gibi anlamlar da yer almaktadır; bk. Fuat Aydın, “Nâmûs/Nomos Cebraîl mi Tevrat mı? ‘Bed’ü’l-vahy’ Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine”, *Divân: İlmî Araştırmalar* 15 (2003/2), 58-59.

olmaları açıklanmakta ve bütün bunların azîz ve hakîm olan [Allah'ın] takdirinden ibaret olduğu bütün yönleriyle ortaya konulmaktadır. Bu kısmı [Aristoteles'in] *el-Kevn ve'l-fesâd* [= *Oluş ve Bozuluş*] kitabı içermektedir.

[16] Dördüncü kısımda karışım öncesi dört unsura, gökyüzündeki olayların etkisi sonucu oluşan hareket, seyrelme ve yoğunlaşma türünden durumlar hakkında konuşulmaktadır. Bunun sonucu olarak belirtiler (*alâmât*), kıvılcım, bulut/sis, yağmur, gök gürültüsü, şimşek, ışık halkası, gökkuşağı, yıldırım, rüzgârlar, deprem, denizler ve dağlara dair konuşulmaktadır. Bu kısmı [Aristoteles'in] *el-Âşâru'l-ulviyye* [= *Meteoroloji*] kitabının [ilk] üç bölümü içermektedir.

[17] Beşinci kısımda oluşa tâbi varlıklardan cansız olanların durumu ile madenler kapsamındaki varlıklar hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısmı [Aristoteles'in] *el-Âşâru'l-ulviyye* [= *Meteoroloji*] kitabının dördüncü bölümünü oluşturan *el-Ma'âdin* [= *Madenler*] kitabı içermektedir.

[18] Altıncı kısımda oluşa tâbi varlıklardan büyüyenlerin durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısmı *en-Nebât* [= *Bitki*] kitabı içermektedir.

[19] Yedinci kısımda oluşa tâbi varlıklardan canlı olanların durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısmı *Tabâi'u'l-hayevân* [= *Hayvanların Tabiatları*] kitabı içermektedir.

[20] Sekizinci kısım, canlıda, özellikle de insanda bulunan nefis ile algılayıcı ve hareket ettirici güçlerin bilgisini içermektedir. Yine bu kısımda insandaki nefsin beden ölümüyle ölmediği, onun ruhanî ve ilahî bir cevher olduğu açıklanmaktadır. Bu kısmı [Aristoteles'in] *en-Nefs* [= *Ruh*] ve *el-His ve'l-mahsûs* [= *Duyu ve Duyulur*] adlı kitapları içermektedir.

[21] **Felsefenin tabiat bilimi kısmının alt bölümleri:** Bunlardan biri [i] tıptır ve ondaki amaç, hastalığın ortadan kaldırılıp sağlığın muhafazası için insan bedeninin ilkelerini, sağlık ve hastalık durumlarını, bunların sebeplerini ve belirtilerini bilmektir.

[22] Bir diğeri [ii] astrolojidir ve o tahmine dayalı bir bilimdir. Astrolojide amaç, yıldızların şekillerinden hareketle âlem, milletler, ülkeler, şehirler, doğumlar, değişimler, işlerin sürdürülmesi, seçime konu olan hususlar ve problemlerin münavebeli olarak gerçekleşen durumları hakkında çıkarımda bulunmaktır. [Söz konusu çıkarım ise] yıldızları birbirleriyle, onları burçların güzergâhıyla ve bütün bunları da yeryüzüyle karşılaştırmak suretiyle [gerçekleştirilir].

[23] Bir diğeri [iii] *ferâset* bilimidir ve onunla, [maddî] yaratılıştan hareketle huylar hakkında çıkarımda bulunmak amaçlanmaktadır.

[24] Bir diğeri [iv] [rüya] tabiri bilimidir. Burada amaç, hayal-oluşturucu güç yoluyla rüyada görülen şeylerden hareketle, nefsin duyulara konu olmayan (*gayb*) âlemde görüp hayal-oluşturucu gücün başka bir örnek/sembol yoluyla hayal ettiği şey hakkında çıkarımda bulunmaktadır.

[25] Bir diğeri [v] tılsımlar bilimidir. Onda amaç, yeryüzü âleminde ilginç bir fiil meydana getiren bir güç oluşturmak üzere semavî güçleri, yeryüzüne ait bazı cisimlerin güçleriyle iç içe geçirmektir (*temzîc*).

[26] Bir diğeri [vi] büyü uygulamaları (*nîrencât*) bilimidir. Onda amaç, kendisinden ilginç bir fiilin ortaya çıkacağı bir gücün meydana gelmesi için yeryüzü âlemine ait cevherlerde bulunan güçleri iç içe geçirmektir (*temzîc*).

[27] Bir diğeri [vii] kimya/simya bilimidir. Onda amaç, altın ve gümüş dışındaki maddî varlıklardan (*ecsâd*) altın ve gümüş elde etmeyi sağlamak için madenî cevherlerin özelliklerini sıyırıp bunları başka şeylerin özelliklerine ve bir kısmının özelliğini diğer bir kısmına vermektir.

[28] **Felsefenin matematik bilimi kısmının temel bölümleri:** Bunlar dört kısımdır: Aritmetik [bilimi], geometri bilimi, astronomi bilimi ve mûsikî bilimi.

[29] **Aritmetik bilimi:** Bu bilimde sayı türlerinin durumu, her bir türün kendinde sahip olduğu özellik, sayıların birbirlerine göre oranları ve sayıların birbirlerinden türetiliş şekli hakkında bilgi verilmektedir.

[30] **Geometri bilimi:** Bu bilimde doğruların pozisyonları, yüzeylerin şekilleri, cismanî varlıkların şekilleri ile bütün miktarlarda miktar olmaları bakımından bulunan tümel oranlar ile miktarlarda şekil ve pozisyon sahibi olmaları bakımından bulunan oranların durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilimin temel unsurlarını Öklid'in [*Elementler* adlı] kitabı içermektedir.

[31] **Astronomi bilimi:** Bu bilim sayesinde âlemi oluşturan parçaların şekil ve pozisyon olarak durumu, birbirlerine göre konumları, miktarları, aralarındaki mesafeler, feleklere ve yıldızlara özgü hareketlerin durumu; söz konusu hareketlerin kendileri sayesinde gerçekleştiği kürelerin, [koni] kesitlerinin ve dairelerin sayımı bilinmektedir. Bu bilimi [Batlamyus'un] *el-Mecisî* kitabı içermektedir.

[32] **Mûsikî bilimi:** Bu bilimde notaların durumu hakkında bilgi verilmekte, notaların uyum ve uyumsuzluğunun sebebi ortaya konulmakta, [notalar arasındaki] mesafeler, [nota] cinsleri, [nota] gruplanmaları (*cümû'*), [sesler arası] geçişler, ritim, melodik kompozisyonun niteliği [açıklanmakta], her türden [mûsikî] âletinin yapımı konusunda kanıtlamalara dayalı rehberlik [sunulmaktadır].

[33] **Matematik bilimlerin alt bölümleri:** Aritmetiğin alt bölümleri arasında Hint [aritmetiğine göre] toplama ve çıkarma işlemi yapma ile [denklem yoluyla bilinenlerden bilinmeyen niceliklerin çıkarılması yöntemini öğreten] cebir ve mukâbele bilimi bulunmaktadır. Geometrinin alt bölümleri arasında, yüz ölçümü bilimi, hareketli çözümler [otomat] bilimi, ağırlıkları çekme [ve kaldırma] bilimi, ağırlıklar bilimi, ağırlık ölçen âletler bilimi, savaş âletleri bilimi, optik bilimi, aynalar bilimi ve suların [bir yerden başka bir yere] nakledilmesi bilimi bulunmaktadır. Astronomi biliminin alt bölümleri arasında astronomi cetvelleri ve takvimler bilimi yer almaktadır. Mûsikînin alt bölümleri arasında ise org ve benzeri ilginç ve tuhaf âletlerin yapımı bulunmaktadır.

[34] **Metafizik biliminin temel bölümleri:** Bunlar beş tanedir. Onlardan birincisi, [bireysel] varlık, birlik, çokluk, uyumluluk, uyumsuzluk, zıtlık, güç, fiil, sebep ve sebepli gibi bütün var olanlar açısından ortak konumdaki kavramlar (*me'ânî*) hakkında araştırmada bulunmaktan ibarettir.

[35] İkinci kısım, mesela tabiat bilimcilerin ve matematik bilimcilerin [kendi] alanlarında ve mantık biliminde yer alan temel unsurlar ve ilkeler ile bunlara dair yanlış görüşlerin çelişkisini ortaya koyma hakkında araştırmada bulunmaktan ibarettir.

[36] Üçüncü kısım, Tanrı'nın ve O'nun birliğinin ispatı hakkında araştırmada bulunmaktan, O'nun hiyerarşideki biricikliğinin, O'nun varlık düzeyine bir başka varlığın ortak olmasının imkânsızlığının, sadece O'nun özü itibarıyla zorunlu varlık olduğunun, O'nun dışındakilerin varlığının ise O'nun sayesinde zorunluluk kazandığının ortaya konulmasından ibarettir. Ayrıca [bu kısımda] şu konular da incelenmektedir: [i] O'nun sıfatları ve bunların nasıl olup da O'nun sıfatı olduğu, [ii] her bir sifata ait lafızdan neyin anlaşıldığı, [iii] O'nun sıfatları olarak kullanılan bir, var, ezeli, bilen ve güç yetiren gibi lafızların her birinin tek bir anlamı gösterdiği, [iv] kendisinde hiçbir şekilde çokluk olmayan tek bir şeyin, her biri diğerinden farklı birden çok anlama sahip olmasının mümkün olmadığı. [Yine bu kapsamda] [v] söz konusu sıfatların, O'nun zâtında başkalık

ve çokluğa yol açmayacak ve özüne ait gerçek birliğine zarar vermeyecek şekilde nasıl anlaşılması gerektiği hakkında da bilgi verilmektedir.

[37] Dördüncü kısım, [i] O'nun yoktan yarattığı varlıklardan ibaret olan ve yaratılmışlar içinde O'nun katında en değerli konuma sahip durumdaki ilk ruhanî cevherlerin ispatı hakkında incelemede bulunmak, [ii] onların çokluğunu, hiyerarşik konum ve katmanlarının farklılığını, [bir] bütün [olarak âlemin] mükemmelliğe ulaşmasında bu cevherlerden her biriyle ilişkili yeterliliği göstermekten ibarettir ki, bunlar [O'na yakın konumdaki] *kerrûbiyyûn* melekleridir. Ardından [bu kısımda, [iii] hiyerarşi açısından] söz konusu ilk grubun aşağısında yer alan ikinci ruhanî cevherlerin ispatı, [iv] onların katmanları, dereceleri ve fiillerinin ortaya konulması hakkında incelemede bulunulur ki, bunlar da gökler ile sorumlu tutulan melekler, arşın taşıyıcıları, tabiatı yönetenler, oluş ve bozulmuş âlemindeki ortaya çıkış ve üremeye ilgili işleri icra edenlerdir.

[38] Beşinci kısım, [i] gökteki ve yerdeki cismanî cevherlerin, bir kısmının eyleyen ve hareket ettiren, diğer kısmının ise âlemlerin Rabbi'nden aldıkları vahyi ve emri ulaştırıcı konumdaki söz konusu ruhanî cevherlerin hizmetinde oluşunun bilgisi hakkındadır. [Ayrıca bu kısımda] [ii] yeryüzündeki varlıkların gökyüzündeki varlıklarla, gökyüzündeki varlıkların eyleyen meleklerle, eyleyen meleklerin iletici ve temsil yoluyla anlatıcı meleklerle ve [nihayet] her şeyin, bir anlık bakış mesabesindeki *emir*le olan ilişkisi ortaya konulmaktadır.⁴ [Yine bu kısımda] [iii] yoktan varlığa getirilen [bir] bütün [olarak âlemden] de, onu oluşturan parçalarda da bir uygunsuzluk ve bozukluğun bulunmadığı, [âlemin] gerçek istikametinin mutlak iyi doğrultusunda olduğu, ondaki kötülüğün mutlak bir mahiyet arz etmeyip bir hikmet ve maslahatla birlikte bulunduğu –ki, bu da bir yönden iyidir– açıklanmaktadır.

[39] İşte bunlar ilk felsefenin, yani metafiziğin bölümleridir. Bunları, [Aristoteles'in] *mâ ba'de't-tabî'a* [= fizikten sonraki] anlamına gelen *Mîâtâfûsîkâ* [= *Metafizik*] adlı kitabı içermektedir ve o kitap bunu gerçek kanıtlama ile ortaya koymaktadır.

[40] **Metafizik biliminin alt bölümleri:** Bunlardan biri [i] vahyin ve peygamberliğin nasıl gerçekleştiğinin bilgisi ile vahye muhatap kılınan insanın ken-

4 İbn Sînâ "Ve bizim buyruğumuz (emr) tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter" meâlindeki el-Kamer 54/50'ye atıfta bulunmaktadır.

disi sayesinde vahyi aldığı gücün ve vahyi ileten ruhanî cevherlerin açıklanmasına dairdir. [Bu kısımda ayrıca] vahyin nasıl geldiği ve ruhanî bir mahiyet arz ettiği hâlde nasıl görülür ve işitilir bir şekle dönüştüğü, peygamberden hangi özelliği sayesinde tabiatın işleyişine aykırı mucizelerin sâdır olduğu, onun duylara konu olmayan varlık sahası (*ḡayb*) hakkında nasıl haber verdiği, iyi ve takvâ sahibi kimselerde vahiy benzeri ilhamın, mucize benzeri kerametlerin nasıl gerçekleştiği, Rûhu'l-emîn'in ve Rûhu'l-kuds'ün ne olduğu, Rûhu'l-emîn'in ikinci ruhanî cevherler kademesinde, Rûhu'l-kuds'ün ise kerrûbiyyûn kademesinde yer aldığı izah edilmektedir.

[41] Bir diğeri [ii] dönüş yeri bilimidir. Bu bilim, insan açısından, mesela bedeni diriltilmese bile, ölümünden sonra ruhunun varlığını sürdürmesi sayesinde mükâfat ve cezanın onun için söz konusu olacağına dair açıklamayı içerir. Neticede gerçeğe yönelik doğru bir inanca sahip olan ve din ile aklın gerekli gördüğü iyiyi yerine getiren huzura ermiş nefis konumundaki [kötülüklerden] korunmuş ruh, her türlü mutluluk, sevinç ve hazzın üstünde bulunan bir mutluluk, sevinç ve haz eşliğinde kurtuluşa erecektir. [Korunmuş ruhun karşı karşıya kaldığı bu durum], dinin doğrulayıp aklın da karşı çıkmadığı bedenle gerçekleşen [kurtuluştan] daha değerlidir. Ne var ki, yüce Allah korunmuş kullarına, peygamberlerin –selam üzerlerine olsun– diliyle, iki mutluluğu –yani nefsin varlığını sürdürmesi yoluyla gerçekleşen ruhanî [mutluluk] ve bedenin diriltilmesiyle gerçekleşen cismanî [mutluluk]– bir araya getireceğini vaat etmek suretiyle ikramda bulunmuştur ki, dilerse O'nun gücü buna pekâlâ yeter. [Bu bilimde ayrıca] ruhanî mutluluğun nasıl olduğu da açıklanmaktadır. Çünkü akıl, bunu tek başına bilmesini sağlayacak bir yöntem (*tarîk*) sahiptir. Bedenî mutluluğu ise ancak vahiy ve din açıklayabilir. Benzer şekilde [bu bilimde] günahkâr nefisler için söz konusu olan ruhanî bahtsızlık da ortaya konulur ki, bu, dirilişten sonra başlarına gelmesi vaat edilen en şiddetli acı ve eziyet türündeki bahtsızlıktır. Söz konusu bahtsızlığın kim için sürekli olduğu ve kim için [belli bir süre sonra] kaldırıldığı da [bu bilimde] açıklanır. Bedene özgü olan [bahtsızlığa] gelince, bunun nasıl olacağını, tek başına araştırma ve akıl değil, din haber vermiştir. Ruhânî bahtsızlığa gelince, akıl; araştırma, kıyas ve kanıtlama açısından onu [ortaya koyabilecek] bir yola/yönteme sahiptir. Cismanî olan ise akıl tarafından doğrulanan ve delil yoluyla zorunluluk kazanan peygamberlik aracılığıyla doğrulanmaktadır ki, peygamberlik, aklın tamamlayıcısıdır. Zira varlığının veya zorunluluğunun delille ispatına aklın erişemediği, sadece imkânına dair

[bir bilgiye] sahip olduğu her durumda peygamberlik o şeyin varlığı veya yokluğu hakkında akli ayrıntılı olarak haberdar etmektedir. Böylece [cismanî olanın] doğruluğu akıl açısından da geçerlilik kazanmakta ve bu sayede bilemediği hususları da tam anlamıyla bilmektedir.⁵

[42] Felsefenin temel ve alt bölümleri hakkında konuştuğumuza göre şimdi sıra, teorik ve pratik felsefeye dair kitaplara nüfuz etme konusunda insan için bir âlet konumunda olan mantık biliminin kısımlarının açıklanmasına geldi. Mantık, araştırma ve düşünmede hata ve yanlıştan korumakta, her araştırmada girilmesi gereken [doğru] yola, doğru tanımın ve kanıtlama anlamındaki doğru delilin gerçekliğine dair bilgiye ulaştırmakta, kanıtlamaya yakın konumdaki cedelin, [kanıtlama ve cedelin seviyesine] ulaşamayan iknânın, [kanıtlama ve cedelin] sahtesi durumundaki sofistçe [tutumun] ve bir hayale yol açan şiirin gerçekliği [hakkında bilgi vermektedir]. İşte [bütün] bu[nları içeren], mantık disiplindir.

[43] **Felsefenin kısımlarından mantık:** Bunlar dokuz kısımdır. Birincisinde tümel ve tekil (*müfred*) olmaları bakımından lafız ve anlamların kısımları açıklanmaktadır. Bu kısmı Furfûryûs'un [= Porphyry] *Îsâgûcî* adlı kitabı içermektedir ki, o, "giriş"ten ibarettir.

[44] İkinci kısımda bilfiil var olmaları veya varlıklarını akılda sürdürmeleri şart koşulmaksızın, ne oldukları dikkate alınarak genellik bakımından bütün varlıkları kuşatan özsel tekil anlamların sayısı açıklanmaktadır. Bu kısmı Aristoteles'in *makûlât* anlamındaki *Ķâţâgûryâs* [= *Kategoriler*] olarak bilinen kitabı içermektedir.

[45] Üçüncü kısımda doğru veya yanlış olmasını gerektirecek bir önerme ve haber hâline gelebilmesi için tekil anlamların olumluluk ve olumsuzlukla nasıl ilişkilendirileceği açıklanmaktadır. Bu kısmı Aristoteles'in *ibâre* anlamındaki *Bârîmînyâs* [= *Önermeler*] olarak bilinen kitabı içermektedir.

[46] Dördüncü kısımda, bilinmeyene dair bilgi veren bir delilin oluşması için önermelerin birbirleriyle ilişkilendirilmeleri açıklanmaktadır ki, bu kıyastır. Bu kısmı Aristoteles'in *et-tahlîl bi'l-aks* anlamındaki *Anâlûtîkâ el-ûlâ* [= *Birinci Analitikler*] olarak bilinen kitabı içermektedir.

5 Cismanî ve ruhanî mutluluk/bahtsızlık konusunda akıl yoluyla ulaşılan sonuçlar ile peygamberin bildirdikleri arasındaki ilişki İbn Sînâ tarafından *eş-Şifâ: el-Îlâbiyyât* IX.7'nin hemen başında yukarıdakine benzer bir şekilde ele alınmaktadır; bk. İbn Sînâ, "Âhîret Hakkında", # 1-2.

[47] Beşinci kısımda, hakkında hiçbir şüphenin söz konusu olmadığı bir kesinliğin oluşabilmesi için kıyası meydana getirmeye ve onun öncülleri konumundaki önermelere dair şartlar açıklanmaktadır ki, bu, kanıtlamaya dayalı kıyastır. Bu kısmı [Aristoteles'in] *burhân* anlamındaki *Anâlûtîkâ es-şâniye* [= *İkinci Analitikler*] ve *Afûdikîkî* olarak bilinen kitabı içermektedir.

[48] Altıncı kısım, anlayışı ve bilgisi her konuda kanıtlamanın açıklayıcılığını anlamaktan aciz olan kimseyle konuşurken yararlı olan kıyasların izahını içermektedir. [Bu tür kıyasların] gerekli olduğu yerler şunlardır: (i) Övülen/kabul gören bir görüşün köşeye sıkıştırılmasının veya köşeye sıkıştırılmaktan korunmanın amaçlandığı diyaloglar, (ii) tartışmada faydalı kanıtın elde edilmesinin hedeflendiği yerler, (iii) cevap veren ve soru sorana yönelik tavsiyeler. Bu kısmı [Aristoteles'in] *mevâzı'* [= yerler] anlamındaki *Tûbîkâ* [= *Topikler*] olarak bilinen kitabı kapsamaktadır. [Bu kitap] aynı zamanda *cedel* anlamındaki *Diyâlikîkî* olarak da nitelenmektedir. Genel olarak bu [kitap] sayesinde tümel mahiyetteki teorik konularda ikna edici kıyaslar bilinmektedir.

[49] Yedinci kısım, kanıt ve delillerde düşülen yanıltıcı noktaları, dikkatsizlik ve hatanın söz konusu olduğu hususları, bütün bunların sayımı ve bunlardan korunma şekline dikkat çekmeye dair açıklamaları içermektedir. Bu kısmı [Aristoteles'in] "Sofistlerin şüphelerinin çürütülmesi" anlamına gelen *Sûfîstîkâ* [= *Sofistçe Çürütmeler*] adlı kitabı kapsamaktadır.

[50] Sekizinci kısım, danışma, tartışma ve münakaşa yoluyla halkla sözlü olarak iletişime geçildiğinde; övme ve yermede; göze girme, kendi yanına çekme ve teselli etme konusunda kullanılan yararlı çarelerde; bir şeyi küçültme ve yüceltmede; özür ve kınamalarda [kullanılan] retorik özelliğine sahip, belîğ ve faydalı kıyasları; her anlatı ve söylevde sözün düzenlenme ölçüsünü açıklamayı içermektedir. Bu kısmı [Aristoteles'in] *haţâbe* anlamındaki *Rîţûrîkî* [= *Retorik*] olarak bilinen kitabı kapsamaktadır.

[51] Dokuzuncu kısım, şiirsel sözün her bir alanda (*fēn*) nasıl olması gerektiğine, onda görülen kusur ve eksiklik türlerinin ne olduğuna dair açıklamayı kapsamaktadır. Bu kısmı [Aristoteles'in] *Favâtîkî* olarak bilinen kitabı içermektedir ki, bu kitaba "şiirle ilgili" anlamında *Rîţûrîkî* de [= *Poetik*] denmektedir.⁶

6 Aristoteles'in *Peri poiêtikês*'i, Süryanice aracı bir metin üzerinden Arapçaya tercüme edilirken, eserin başlığı, her iki dilde de "p" harfi olmadığı için, bazen "f", bazen de "b" harfiyle *Favâtîkî* /

[52] Felsefenin kısımlarını böylece ortaya koymuş olduk. Neticede onun herhangi bir kısmının dine aykırı bir şey içermediği, felsefe [yaptıkları] iddiasında bulunan ve sonrasında dinin yolundan sapan grubun, kendiliklerinden, kendi acizyet ve eksikliklerinden dolayı yoldan çıktıkları, yoksa bu durumu biz-zat [felsefe] disiplininin gerektirmediği, [felsefenin] bu [tür insanlardan] uzak olduğu belirginlik kazandı. Öyleyse şimdi bu sözümüzü, gücü ve başarıyı bahşeden [Allah'a] hamd ve rasûlü Muhammed'e ve bütün ailesine salât ile bitirelim.

Bavâtîkî olarak ifade edilmiştir. Yukarıda bu eserin ikinci adı olarak İbn Sînâ'nın verdiği *Rîṭṭûrîkî* ise ya *Bavâtîkî*'nin yanlış yazımıyla ya da bir yanlış anlamayla ilişkili olmalıdır. Aristoteles'in *Peri poiētikēs*'inin Süryanice ve Arapça tercümesinin serencamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Leonardo Tarán - Dimitri Gutas, *Aristotle Poetics: Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries* (Leiden & Boston: Brill, 2012), 77-128.

Kaynakça

- Akkanat, Hasan. "İbn Sînâ'nın Aklî Bilimlerinin Bölümleri Adlı Risalesinin Çevirisi ve İncelemesi". *Dinî Araştırmalar* 31 (2008), 195-234.
- Alper, Ömer Mahir. "İslam Felsefe Geleneğinde Metafiziğin Konusu Sorunu: Özgünlük Açısından Bir İnceleme". *İslam Felsefesinin Özgünlüğü*. ed. Mehmet Vural, Ankara: Elis Yayınları, 2009, 47-83.
- Aydın, Fuat. "Nâmûs/Nomos Cebrail mi Tevrat mı? 'Bed'ü'l-vahy' Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine". *Divân: İlmî Araştırmalar* 15 (2003/2), 53-85.
- Gohlman, William E.. *The Life of Ibn Sina: A Critical Edition and Annotated Translation*. Albany, New York: State University of New York Press, 1974.
- Gutas, Dimitri. *İbn Sînâ'nın Mirası*. ed. ve çev. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Leiden & Boston: Brill, 2014.
- İbn Sînâ. "Âhîret Hakkında". çev. Mahmut Kaya. *Felsefe ve Ölüm Ötesi*. 47-56. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- [İbn Sînâ]. "Aklî Bilimlerin Bölümleri". çev. Ahmet Kamil Cihan. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 207-217.
- Janssens, Jules. *An Annotated Bibliography on Ibn Sînâ: Second Supplement (1995-2009)*. Tempe, Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2017.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.
- Kaya, M. Cüneyt. "Şukûk alâ Uyûn: Uyûnu'l-mesâil'in Fârâbî'ye Aidiyeti Üzerine". *İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (2012), 29-68.
- "Peygamber'in Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi". *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2009), 57-91.
- Kedîver, Muhsin. "İbn Sînâ ve Tabakabendî-i Hikmet: Tahlîl, Tahkîk ve Tashîh-i Risâletü aksâmi'l-hikme". *Câvidân-hıred (Sophia Perennis)* 1 (2009), 35-137.
- Mahdi, Muhsin. "Avicenna: On the Divisions of the Rational Sciences". *Medieval Political Philosophy*. ed. Ralph Lerner - Muhsin Mahdi. New York: Cornell University Press, 1963, 95-97.
- Michot, Jean R. (Yahya). "Un important recueil avicennien du VIIe/XIIIe s.: la *majmû'a* Hüseyin Çelebi 1194 de Brousse". *Bulletin de Philosophie Médiévale* 33 (1991), 121-129.
- Reisman, David C. "Avicenna at the ARCE". *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies* IX (2001), 131-182.
- *The Making of the Avicennan Tradition: The Transmission, Content, and Structure of Ibn Sînâ's al-Mubâbaḡāt (The Discussions)*. Leiden & Boston: Brill, 2002.
- Sidarus, Adel. "Un recueil de traités philosophiques et médicaux à Lisbonne". *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* 6 (1990), 179-189.

Tarán, Leonardo - Gutas, Dimitri. *Aristotle Poetics: Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*. Leiden & Boston: Brill, 2012.

Yenen, Halide. "İbn Sînâ'da İlimler Tasnifi ve *Risâle fî Aksâm el-Hikme*". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 14 (2008), 59-95.

Ibn Sīnā's *Kitāb aqsām al-ḥikma wa tafṣīlihā*: Critical Edition and Turkish Translation

By Prof. M. Cüneyt KAYA

Though Ibn Sīnā (d. 428/1037) presents relatively general account of the classification of philosophical/intellectual sciences in his *al-Šifā': al-Madḥal*, *'Uyūn al-ḥikma*, *Dānišnāma-yi 'Alā'i*, and *al-Ḥikma al-mašriqiyya*, his often cited work to definitively establish his view on this issue in the literature is his treatise, that is widely known as *Risāla fī aqsām al-'ulūm al-'aqliyya*. Most likely lacking a title in its original, the *Risāla* must have been entitled as such based on Ibn Sīnā's words in its introduction: "You have asked me to indicate the divisions of the intellectual sciences" (*qad iltamasta minnī an ušira ilā aqsām al-'ulūm al-'aqliyya*). It should also be noted that this work is recorded with different titles in the bibliographies of Ibn Sīnā's works, including *Maqāla fī aqsām al-ḥikma*, *Taqāsīm al-ḥikma wa al-'ulūm*, *Aqsām al-'ulūm*, and *Aqsām al-ḥikma*.

Dimitri Gutas argues that this treatise appears to belong to Ibn Sīnā's early career. Though there is no clue about the date of its composition, we have another treatise on the classifications of the philosophical sciences, that he wrote relatively early in his career. This second treatise, which seems to be unknown both in the classical and modern literature, does not have a title either; however, it could be entitled as *Risāla fī ḡamī' aqsām 'ulūm al-awā'il* following its introductory section. There, Ibn Sīnā clearly says that he wrote it at the request of Abū al-Ḥusayn Aḥmad ibn Muḥammad al-Sahlī (d. 418/1027-8), whom we encounter in Ibn Sīnā's famous autobiography as well. While he mentions his departure from Buḥārā for Gūrganġ, he speaks about al-Sahlī as vizier of Khawārizmšāh 'Alī ibn Ma'mūn (r. 387-399/997-1009), who was interested in philosophical sciences. Thus, it is safe to say that *Risāla fī ḡamī' aqsām 'ulūm al-awā'il* was written by Ibn Sīnā when he was in Gūrganġ, i.e., between 389 and 402 (999-1012). As its introductory part reveals, *Risāla fī ḡamī' aqsām 'ulūm*

al-awā'il aims to give an inventory of the philosophical sciences of the ancient philosophers (*'ulūm al-awā'il*), referring to the primary sources of each sciences.

The article presents a critical edition of *Kitāb aqsām al-ḥikma wa tafṣīlihā* (or widely known as *Risāla fī aqsām al-'ulūm al-'aqliyya*) and its Turkish translation, arguing that it was more likely written by Ibn Sīnā in his relatively mature period compared to the structure of *Risāla fī ḡamī' aqsām 'ulūm al-awā'il*. This argument is based on the following distinctive features of the former: (i) Ibn Sīnā establishes a hierarchy among the theoretical sciences by dividing them as “basic” (*aşl*) and “derivative” (*far'*). (ii) He greatly extends the scope of metaphysics by adding new fields to it both as basic and derivative. In fact, this new conception of metaphysics could be easily read as the table of contents of his *al-Şifā': al-Ilābiyyāt*. (iii) In the context of practical philosophy, he divides politics into two parts, devoting one of them to prophecy (*nubuwwa*) and *şarī'a*. (iv) He presents a relatively detailed explanation of the relationship between revelation (*wahy*) and intellect (*'aql*), where he discusses the nature of the life in hereafter and in the concluding part of the treatise at the end.

Kitāb aqsām al-ḥikma wa tafṣīlihā, has been published many times, and edited twice so far -by Halide Yenen in 2008, and by Muḥsin Kadīwar in 2009. This article presents a critical edition of the treatise based on the two copies of it that are contained in the following relatively early-dated collective manuscripts: (i) İstanbul University, Rare Books Library AY 4755, ff. 83b-91b, and (ii) Bursa İnebey Library, Hüseyin Çelebi 1194, ff. 152b-155b. The first copy was already used by Kadīwar, but, since he constructed a new “copy” based on four copies he used, the characteristics of this precious copy remain vague. On the other hand, the second one has never been used in the editions of *Kitāb aqsām al-ḥikma wa tafṣīlihā*. The aim of this article is to present a critical edition of the treatise using these two copies and to translate it into Turkish. Since both the previous editors and independent studies have already examined its content in a detailed manner, here I restrict myself to highlighting the above-mentioned innovations by Ibn Sīnā, which together refer to its being a product of the author's mature career.

Keywords: Ibn Sīnā, classification of sciences, philosophical/intellectual sciences, *Aqsām al-Ḥikma*, *Risāla fī aqsām al-'ulūm al-'aqliyya*.